МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин

Кафедра історії та теорії держави і права

Кваліфікаційна робота бакалавра

на тему: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПО БОРОТЬБІ З КОНТРАБАНДОЮ В УКРАЇНІ 1992-2023 рр.

Виконала: студентка навчальної групи ІСТ 22-1

спеціальність 032 «Історія та археологія»

Попова Богдана Сергіївна

Керівник: д. іст. наук, доцент Морозов О. В.

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент:

Батраченко Т. С. кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів

Дніпро – 2026

АНОТАЦІЯ

Попова Б.С. Історія створення та діяльності підрозділів по боротьбі з контрабандою в Україні 1992-2023 рр. Кваліфікаційна робота бакалавра на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 081 «право» (або 032 «історія та археологія»). Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2026. 65 с.

Робота присвячена дослідженню трансформації антиконтрабандних підрозділів україни від здобуття незалежності до умов воєнного стану. Проаналізовано перехід митних органів від фіскальної моделі до системи «інтелектуальної митниці», інтегрованої у європейський безпековий простір. Теоретичну базу склали акти законодавства та праці провідних науковців: П. Пашка, В. Ченцова, К. Колесникова та О. Стрільціва.

У дослідженні виокремлено три етапи: розбудова фундаменту служби (1990-ті), впровадження ризик-орієнтованого підходу (2000-ні) та цифрова трансформація після 2014 року. Розглянуто досвід протидії нелегальному обігу наркотиків, культурних цінностей та підакцизних товарів у співпраці з ВМО, EUBAM та OLAF. Особливу увагу приділено адаптації служби до викликів повномасштабного вторгнення рф та впровадженню системи NCTS. Боротьба з контрабандою визначена як ключовий елемент національної та економічної безпеки держави.

Ключові слова: *контрабанда, митна система україни, митна варта, правоохоронна функція, митна безпека, історія митниці, цифровізація, євроінтеграція, NCTS, міжнародне співробітництво, економічна безпека, воєнний стан.*

Annotation

Popova B.S. History of the Establishment and Activities of Anti-Smuggling Units in Ukraine, 1992-2023. Bachelor's thesis for the degree of "Bachelor" in specialty 081 "Law" (or 032 "History and Archaeology"). University of Customs and Finance, Dnipro, 2026. 65 p.

The work is devoted to the study of the transformation of Ukraine's anti-smuggling units from the moment of gaining independence to the conditions of martial law. The transition of customs authorities from a fiscal model to an "intelligent customs" system, integrated into the European security space, is analyzed. The theoretical basis consists of legislative acts and the works of leading scholars: P. Pashko, V. Chentsov, K. Kolesnikov, and O. Striltsiv.

The study identifies three key stages: the development of the service's foundation (1990s), the introduction of a risk-oriented approach (2000s), and digital transformation after 2014. The experience of countering the illicit trafficking of drugs, cultural property, and excisable goods in cooperation with the WCO, EUBAM, and OLAF is examined. Particular attention is paid to the adaptation of the service to the challenges of the full-scale Russian invasion and the implementation of the NCTS system. The fight against smuggling is defined as a key element of the national and economic security of the state.

Keywords: *smuggling, customs system of Ukraine, customs guard, law enforcement function, customs security, history of customs, digitalization, European integration, NCTS, international cooperation, economic security, martial law.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....3
РОЗДІЛ І. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЗАСНУВАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ ПО БОРОТЬБІ З КОНТРАБАНДОЮ В УКРАЇНІ (1992-2000 РР.).....9
1.1. Становлення митної служби та виклики контрабанди після розпаду СРСР.....9
1.2. Організація та перші кроки спеціалізованих підрозділів.....15
Висновок до 1 розділу.....25
РОЗДІЛ ІІ. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК АНТИКОНТРАБАНДНИХ ПІДРОЗДІЛІВ (2000-2014 РР.).....28
2.1. Інституційні зміни та міжнародна співпраця.....28
2.2. Пріоритетні напрямки діяльності та успішні операції.....32
Висновок до 2 розділу.....38
РОЗДІЛ ІІІ. ЕВОЛЮЦІЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З КОНТРАБАНДОЮ (2014-2022 РР.).....41
3.1. Реформи після Революції Гідності та створення нових структур.....41
3.2. Впровадження цифрових технологій та аналітичних систем.....43
3.3 Діяльність підрозділів по боротьбі з контрабандою в умовах повномасштабного вторгнення (2022-2023 рр.).....48
Висновок до 3 розділу.....54
ВИСНОВКИ.....56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....59

ВСТУП

Актуальність дослідження історії створення та діяльності підрозділів по боротьбі з контрабандою в Україні зумовлена важливістю митної системи як одного з ключових елементів державного суверенітету, економічної безпеки та міжнародного іміджу держави. Від часу проголошення незалежності у 1991 році Україна постала перед завданням самостійно формувати власну митну політику, створювати інституційні механізми контролю за переміщенням товарів і забезпечувати наповнення державного бюджету. Протидія контрабанді стала не лише адміністративним завданням, а й стратегічним фактором державотворення, який визначав ефективність економічної системи та довіру міжнародних партнерів.

Контрабанда, як одна з найпоширеніших форм економічної злочинності, в усі періоди незалежності України становила серйозну загрозу фінансовим інтересам держави, внутрішньому ринку, конкурентному середовищу та національній безпеці. В умовах відкритості кордонів, складних економічних реформ, воєнних і політичних криз вона набувала нових форм – від примітивного нелегального переміщення товарів у 1990-х роках до високотехнологічних схем ухилення від митного контролю та заниження митної вартості у 2000–2020-х роках. Саме тому дослідження становлення спеціалізованих антиконтрабандних підрозділів є важливим для розуміння процесів формування державної політики у сфері митної безпеки. Наукове значення теми полягає в необхідності комплексного аналізу історичних етапів розвитку антиконтрабандної системи – від створення Державного митного комітету (1992 р.) і перших оперативних відділів до сучасної моделі ризик-орієнтованого управління в умовах цифровізації та інтеграції до митного простору Європейського Союзу. У цьому контексті дослідження дозволяє простежити, як інституційні зміни, нормативно-правові реформи, міжнародне співробітництво та технологічні інновації впливали на ефективність боротьби з контрабандою.

Актуальність теми також підсилюється євроінтеграційним курсом України, який передбачає повну гармонізацію митного законодавства з нормами та стандартами ЄС, а також приєднання до спільних митних інструментів, таких як Конвенція про спільний транзит (NCTS) та інститут уповноважених економічних операторів (AEO). Розуміння історичного досвіду створення та реформування антиконтрабандних підрозділів дає змогу ефективніше реалізовувати сучасну політику цифровізації митних процесів і запобігати корупційним ризикам.

Об'єкт дослідження: процес становлення та функціонування системи державних органів і спеціалізованих підрозділів, діяльність яких спрямована на протидію контрабанді в Україні.

Предмет дослідження: організаційно-правові засади, форми, методи та етапи діяльності підрозділів по боротьбі з контрабандою в Україні, а також їх розвиток у контексті соціально-економічних, політичних і міжнародних трансформацій 1992–2023 рр.

Метою даної кваліфікаційної роботи є: проаналізувати історію створення, становлення та розвитку підрозділів по боротьбі з контрабандою в Україні у 1992–2023 рр., визначити етапи їх інституційного формування, напрями діяльності, особливості реформування та перспективи вдосконалення системи митної безпеки держави в сучасних умовах.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано та вирішено такі завдання:

- проаналізувати історичні, економічні та правові передумови створення митної служби України після здобуття незалежності та визначити роль контрабанди як фактору загрози економічній безпеці держави.
- розкрити процес організації та перших етапів діяльності спеціалізованих антиконтрабандних підрозділів у 1990-х роках.
- дослідити інституційні зміни, реформи та міжнародну співпрацю у сфері протидії контрабанді в період 2000–2014 рр.

- охарактеризувати основні напрями діяльності та успішні операції антиконтрабандних підрозділів, визначити їх вплив на підвищення ефективності митного контролю.
- визначити наслідки реформ митної системи після Революції Гідності, охарактеризувати створення нових структур і впровадження цифрових технологій у 2014–2022 рр.
- проаналізувати діяльність підрозділів по боротьбі з контрабандою в умовах повномасштабного вторгнення РФ у 2022–2023 рр. та їх адаптацію до кризових умов.
- сформулювати перспективні напрями розвитку антиконтрабандної системи України, враховуючи вимоги європейської інтеграції, цифровізації та післявоєнного відновлення держави.

Територіальні межі дослідження: Україна

Хронологічні межі дослідження: 1992-2023 рр.

Методи та методологія досліджень:

- Принцип історизму та об'єктивності — став фундаментальним для розгляду діяльності митних органів у тісному зв’язку з конкретними історичними умовами (економічна криза 90-х, євроінтеграційні процеси, воєнний стан), що дозволило уникнути суб’єктивізму в оцінці реформ.
- Історико-генетичний метод — застосовано для відстеження витоків митної справи в Україні та послідовного аналізу формування структурних підрозділів по боротьбі з контрабандою від 1992 року до сьогодення.
- Хронологічний метод — дав змогу виокремити три ключові етапи розвитку служби (1992–2000, 2000–2014, 2014–2023 рр.) та проаналізувати динаміку змін у кожному з них.
- Порівняльно-правовий метод — використано для зіставлення норм Митних кодексів України різних редакцій (1991, 2002, 2012 рр.) та аналізу відповідності українського законодавства стандартам ЄС і Всесвітньої митної організації (ВМО).

- Статистичний метод — застосовано при аналізі результативності операцій («Тютюн», «Акциз», «Нафта»), що дозволило оцінити економічну ефективність діяльності підрозділів через показники вилучень та наповнення бюджету.
- Системно-структурний метод — допоміг розглянути підрозділи по боротьбі з контрабандою як цілісну систему, що складається з оперативних, аналітичних та технічних елементів, які взаємодіють між собою та з іншими правоохоронними органами (СБУ, ДПСУ, БЕБ).
- Метод прогнозного аналізу — використано у заключній частині роботи для визначення перспектив впровадження штучного інтелекту та цифрових технологій («е-Митниця») у повоєнний період.

Історіографія:

Наукове осмислення процесу формування та діяльності підрозділів по боротьбі з контрабандою в Україні пройшло складний шлях, що відображає трансформацію самої держави. Фундаментальний пласт досліджень складають праці, присвячені загальній історії митної справи та інституційному становленню служби у перше десятиліття незалежності. Зокрема, у роботах К. М. Колесникова, О. В. Морозова та Г. М. Виноградова [23] детально проаналізовано перехідний період 1990-х років, коли розбудовувалася національна митна вертикаль. Ці дослідження доповнюються розвідками Т. Ніколаєнко та С. Соляр [33], які зосереджують увагу на генезі відповідальності за контрабанду, а також працями О. П. Гребельника та О. В. Косяка [18], що висвітлюють еволюцію митної політики як складової суверенітету. Важливе значення для розуміння правового статусу перших антиконтрабандних структур мають дослідження О. В. Черкунова [49], присвячені трансформації публічної служби в митних органах, та В. І. Бабенка [5], який аналізував адміністративно-правовий статус органів, що взаємодіють із митницею. Питання становлення міліції та її ролі у протидії злочинності в цей період ґрунтовно розкрито у працях О. В. Барановського [7; 8].

Значний масив літератури присвячений адміністративно-правовим аспектам діяльності підрозділів протидії злочинності та міжвідомчій координації. Дослідження О. М. Стрільціва [44], К. Л. Бугайчука [16], О. В. Батраченка [9] та А. Г. Нікуліної [34] дозволяють простежити зміну повноважень правоохоронних органів у сфері забезпечення економічної безпеки. Особливої гостроти набула проблема боротьби з контрабандою наркотиків, що відображено у працях В. Ортинського [37], О. І. Хараберюша [48] та О. А. Андрусенка [3], які акцентують на міжнародній оперативній взаємодії. Кримінологічну характеристику цієї злочинності, зокрема серед неповнолітніми та у мережі Інтернет, досліджували О. М. Джужа [21], В. В. Кузик [25; 26; 27], І. В. Баклан [6], О. М. Брисковська [14] та І. Кулеха [28; 29]. Теоретичні засади антинаркотичної профілактики та боротьби зі збутом закладені у працях В. В. Чернєя [50], А. М. Бабенка [4], В. А. Бублейника [15] та А. В. Бережного [10]. Практичні аспекти цієї діяльності відображені в аналітичних довідках НПУ [1] та звітах міжнародних організацій [2].

Окремим напрямом є протидія контрабанді культурних цінностей та стратегічних товарів. Зусиллями В. І. Акуленка та Ю. С. Шемшученка [52], С. Ю. Шман [53], О. Федорука [46] та Н. Пасічник [38] сформовано наукову базу щодо захисту національної спадщини, що спирається на філософські підходи І. Пивовара [39] та міжнародні стандарти ЮНЕСКО [62; 63; 64], а також на праці зарубіжних дослідників, таких як J. Blake [54] та P. Lindell [59]. Питання боротьби з організованою злочинністю та колабораціонізмом, що мають історичне підґрунтя для антиконтрабандної діяльності, розглядалися Л. М. Долею [22] та В. О. Шайканом [51]. Ефективність спецслужб у цих процесах аналізувала Н. Л. Федорчук [47], а загальні політико-правові засади — автори енциклопедичних видань [42].

Сучасний етап реформування, починаючи з 2014 року, характеризується фокусом на цифровізації та євроінтеграції. Праці А. Назарка [61], К. Бліщук [11] та Є. П. Піскуна [40] аналізують впровадження системи NCTS та механізму «єдиного вікна». Вплив міжнародних організацій, зокрема ВМО та EUBAM,

досліджували А. Кредісов, І. Бережнюк [24], Y. Dumiak [55] та автори міжнародних звітів [56; 57]. Системні реформи після Революції Гідності представлені у роботах I. Miklos та P. Kukhta [60], а також у працях О. Г. Мельника [32] та К. Є. Гальського [17]. Питання економічної безпеки, фіскальної ефективності та впливу контрабанди на бюджет висвітлені у розвідках Ю. Курилюка [30], В. Ю. Погонця [41], О. В. Барановського [7], О. О. Бригінця [13], І. В. Новосада [35] та Н. В. Рогатинської [43].

Найновіші виклики, пов’язані з повномасштабною війною, розглядаються у публікаціях Ю. В. Машики [31], О. Ю. Григор’єва [19], Д. Грицишена [20], Д. С. Тихонової [45] та О. Шостко [65]. Проблематику організаційно-правових засад боротьби з контрабандою на сучасному етапі також аналізували М. М. Богданов [12] та В. С. Орлов [36]. Спільні зусилля науковців [58] дозволяють констатувати, що попри розгалужену мережу досліджень, у вітчизняній науці все ще бракує єдиного аналізу діяльності антиконтрабандних підрозділів як безперервного процесу від 1992 до 2023 року, що й зумовлює актуальність даної роботи.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається з анотації, вступу, 3 розділи та 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (65 найменування). Загальна кількість сторінок 65.

РОЗДІЛ І. ПЕРЕДУМОВИ ТА ЗАСНУВАННЯ ПІДРОЗДІЛІВ ПО БОРОТЬБІ З КОНТРАБАНДОЮ В УКРАЇНІ (1992-2000 РР.)

1.1. Становлення митної служби та виклики контрабанди після розпаду СРСР

Особливість незаконної торгівлі в Україні зумовлена суперечностями адміністративно-командної економіки радянської епохи, а також переважною концентрацією в легальному виробництві та споживанні за відсутності ринкових відносин як таких. Тіньова економіка в СРСР, до якого до 1991 р. входила й Україна, виникла в умовах жорсткого регулювання торгівлі та дефіциту, концентрації ключових ресурсів у руках держави та державних чиновників, а також заборони на підприємницьку діяльність та зовнішню торгівлю. Падіння «залізної завіси» в 1989 р. та розпад СРСР у 1991 р. спровокували справжній бум нелегальних ринків по всьому колишньому Радянському Союзу [65].

Період після розпаду Радянського Союзу став вирішальним для формування нової системи митних органів України, які отримали завдання забезпечити економічну безпеку держави, контроль за зовнішньоекономічною діяльністю та протидію зростаючій контрабанді. З проголошенням незалежності у 1991 р. Україна отримала можливість самостійно регулювати власну митну політику. Вже 11 грудня 1991 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про митну справу в Україні», який заклав правові основи діяльності митної системи, визначив її структуру, повноваження і функції. Цей закон став відправною точкою у формуванні власної митної служби, незалежної від союзних структур колишнього СРСР [54, с. 61].

Історія розвитку митної справи на території України має багатовікові корені, які сягають античних часів. Ще у V–VII ст. до н.е. в грецьких містах-державах Північного Причорномор'я – Ольвії, Херсонесі та інших полісах – існували елементи митного контролю та збору податків за ввезення товарів. Ці торговельні центри мали власні закони, за якими купці сплачували встановлені збори, що стали прообразом сучасного мита. Уже тоді митна справа виконувала дві основні функції – фіскальну, тобто забезпечення надходжень до місцевих скарбниць, і регулятивну, що полягала у контролі за потоками товарів [62, с. 44].

Згодом митні відносини дістали подальший розвиток у Київській Русі. У договорі київського князя Олега з Візантійською імперією 911 року вперше було письмово зафіксовано положення, що регулювали митні питання між двома державами. Уже на той час у східнослов'янських землях діяло правило збирати мито – податок за перевезення товарів як між містами, так і між державами. Це свідчить про існування елементів митної політики та економічної самостійності Київської Русі.

У збірнику норм давньоруського права «Руська правда» (1016 р.) містилися згадки про «мито», «митницю» і «митника», що свідчить про усталеність цих понять у правовій свідомості того часу. Встановлення мита було прерогативою князя, який визначав його розмір і міг надавати звільнення від сплати, що підкреслює централізований характер державного управління.

У IX–XI ст. Київська Русь відігравала ключову роль у транзитній торгівлі, поєднуючи торговельні простори Півдня і Півночі, Сходу та Заходу. Окрім відомого шляху «із варяг у греки», літописні джерела докладно описують Грецький і Соляний торговельні шляхи (обидва пролягали територією Причорномор'я та Криму), Прип'ятсько-Бузький напрямок, орієнтований на Центральну й Західну Європу, а також Волзький шлях, що забезпечував торговельні зв'язки з Арабським халіфатом. Київ підтримував торговельно-економічні відносини з державами Європи та Азії, а в місті функціонували купецькі колонії з Польщі, країн Балтії, Візантії, Арабського Сходу та Вірменії [17, с.11].

У XII–XIII ст., у період феодальної роздробленості Київської Русі, митна система зазнала децентралізації. Кожен удільний князь встановлював власні податки й збори, серед яких провідне місце займало «проїждже» або торговельне мито. Така ситуація ускладнювала торгівлю й призводила до роздрібненості економічного простору. Нові впливи принесла монголо-татарська навала: ханська адміністрація запровадила спеціальні знаки – тамги, які засвідчували факт сплати податку. Саме з того часу в українську митну лексику увійшли терміни «тамга», «тамжіння», «таможня», які збереглися аж до новітнього періоду [44, с. 133].

На землях, що перебували під владою Литви, Польщі та Австро-Угорщини, митна справа набула європейських рис. Митники збирали прикордонне мито – «цло», а ставки податків регулювалися державними або королівськими актами. У цей період формувалися основи бюрократичного митного апарату, який виконував фіскальні функції й контролював зовнішню торгівлю. Значного розвитку митна система досягла за часів Козацько-гетьманської держави. За гетьмана Богдана Хмельницького збирання митних платежів покладалося на Державний скарб, який виконував функції сучасного фінансового відомства. В універсалах середини XVII ст. уже чітко визначалися види митних зборів: евеки – вивізне мито, та інфуки – ввізне. Це свідчило про наявність власної фіскальної політики, спрямованої на підтримку економічної незалежності України [2, с. 88].

Впродовж еволюції структурної організації Запорозького Війська, набувала організації й митна система війська. Ресурси Запорозької Січі формувалися з комбінації податків, натуральних і особистих повинностей, оренд, регалій [23, с.304]. Запорізька Січ мала власні митні порядки, пов’язані з контролем за торгівлею на Дніпровських шляхах і збором податків з іноземних купців. Козаки здійснювали контроль за товарами, що прямували з півдня до півночі, і забезпечували безпеку транзитної торгівлі між державами.

Козацтво підтримувало особливі торговельно-економічні відносини з Османською імперією. У 1649 р. між сторонами було укладено договір, відповідно до якого козакам надавалося право вільного судноплавства Чорним і

Білим морями, користування портовою інфраструктурою та звільнення від сплати митних зборів. Аналогічні умови поширювалися і на турецьких купців. Водночас за гетьманування Б. Хмельницького було запроваджено митні платежі на товари, що ввозилися на територію держави, правове регулювання яких здійснювалося універсалом 1656 р. Цей нормативний акт встановлював контроль за вивезенням товарів, що не пройшли перевірку та не були обкладені митом, а також передбачав відповідальність за незаконне переміщення, зокрема контрабанду [33, с.126].

Після включення українських земель до складу Російської імперії наприкінці XVII ст. митна справа зазнала централізації. Імперська влада проводила уніфікацію митних процедур і тарифів на всій території держави. У 1718 р. створено Комерц-колегію, якій було доручено організацію митної справи, а з 1754 р. для охорони кордонів запроваджено прикордонну варту. Прийняття Морського податкового статуту 1731 р. і подальших нормативів заклало основу для створення єдиної адміністративної вертикалі управління. Важливим етапом стала поява закону «Організація митного управління з європейської торгівлі» (1811 р.), який передбачав утворення централізованого митного відомства, поділ території на митні округи й запровадження єдиних правил оформлення товарів [3, с. 132].

Митний статут 1819 р. закріпив поняття контрабанди, визначаючи її як незаконне переміщення товарів поза митним контролем або неподання правдивих відомостей у деклараціях. Це стало початком формування системної боротьби з контрабандою, яка відтоді визначалася не лише як фіскальне порушення, а й як злочин проти державних інтересів. Подальші законодавчі акти XIX ст., зокрема Митні статути 1857 і 1892 рр., удосконалили організацію митних установ, регламентували діяльність прикордонних застав і запровадили більш чітке визначення повноважень посадових осіб [50, с. 180].

Після революції 1917 року митні установи Російської імперії залишилися у підпорядкуванні новоствореного Тимчасового уряду, а згодом – радянської влади. У перших декретах радянського уряду 1917–1918 рр. митна політика

набуває нового змісту: усі переміщення товарів без дозволу визнавалися контрабандою, а за такі дії передбачалася сувора відповідальність. Було створено Головне управління митного контролю, що підпорядковувалося Наркомату зовнішньої торгівлі. Водночас унаслідок державної монополії зовнішньої торгівлі митна система втратила самостійність – її функції звелися до допоміжних контрольних операцій [10, с. 10].

У подальші десятиліття радянська митна справа залишалася централізованою і малоефективною. Митний кодекс СРСР 1964 року формалізував цю систему, яка не відповідала вимогам ринкової економіки. Лише наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр., у період реформ «перебудови», митна політика почала орієнтуватися на лібералізацію зовнішньоекономічних зв'язків і демократизацію управління. Прийняття у 1991 р. нового Митного кодексу СРСР і Закону про Митний тариф стало логічним завершенням цього етапу й підготувало підґрунтя для створення самостійної митної системи незалежної України. Розвиток митної справи на українських землях від античних часів до початку 1990-х років характеризується поступовим переходом від звичаєвих форм збору мита до централізованих державних систем контролю. Еволюція митних інститутів супроводжувалася зміною підходів до регулювання торгівлі, уніфікацією тарифів, формуванням спеціальних служб для охорони кордонів і боротьби з контрабандою. Саме цей історичний досвід став фундаментом для подальшого формування сучасних підрозділів по боротьбі з контрабандою в Україні у 1990-х роках, які продовжили традицію правового контролю над переміщенням товарів і забезпечення економічної безпеки держави [13, с. 220].

У 1992 р. створено Державний митний комітет України, який у 1996 р. був реорганізований у Державну митну службу України (ДМСУ). Основними завданнями новоствореної інституції стали забезпечення митного контролю, справляння митних платежів, запобігання порушенням митних правил і боротьба з контрабандою. Проте на початковому етапі її діяльності митна система стикалася з численними викликами. Серед них – відсутність належної нормативної бази, кадрового потенціалу, технічних засобів контролю, а також

загальна економічна криза, що охопила пострадянський простір. Відкритість нових державних кордонів, низький рівень міжвідомчої координації та масове безробіття створили сприятливі умови для тіньової економіки й стрімкого поширення контрабанди.

У перші роки незалежності контрабанда набула системного характеру. Вона охоплювала як імпорт товарів (переважно тютюнових і алкогольних виробів, пального, техніки), так і експорт сировинних ресурсів (металобрухту, лісу, нафтопродуктів). Значну роль у розвитку цих схем відігравала слабкість прикордонного контролю, що залишився після радянської системи, а також відсутність належного матеріально-технічного оснащення. У багатьох випадках митники змушені були діяти в умовах правової невизначеності, адже перший Митний кодекс України було ухвалено лише 12 грудня 1991 р. і він потребував численних уточнень і змін. Його редакції 1992–1997 рр. не враховували всіх аспектів сучасної зовнішньоекономічної діяльності, що дозволяло зловживати митними процедурами [20, с. 142].

З метою посилення боротьби з контрабандою в середині 1990-х рр. при ДМСУ почали створюватися спеціалізовані підрозділи митної варти та оперативно-розшукові відділи, які отримали право проводити оперативні заходи, виявляти схеми незаконного переміщення товарів і взаємодіяти з правоохоронними структурами. Важливим кроком стало ухвалення Закону України «Про боротьбу з контрабандою» (1995 р.), який надав митним органам ширші повноваження у сфері кримінального переслідування. У цей період активно розвивалася співпраця з Міністерством внутрішніх справ, Службою безпеки України, прикордонною службою, що дозволило створити єдину систему реагування на митні правопорушення [22, с. 11].

Становлення митної служби у 1992–2000 рр. відбувалося на тлі економічної трансформації, приватизації та лібералізації торгівлі. Це з одного боку сприяло розвитку ринку, а з іншого – збільшило можливості для ухилення від митного контролю. У цей час Україна активно розробляла власні механізми тарифного та нетарифного регулювання, запроваджувала нові форми контролю:

електронні декларації, митні пости, автоматизовані системи обліку товарів. Проте ефективність боротьби з контрабандою залишалася низькою через корупційні ризики, низький рівень заробітних плат у митних працівників і складну політичну ситуацію.

Наприкінці 1990-х років, під впливом інтеграційних процесів і зобов'язань перед міжнародними організаціями (зокрема СОТ і ВМО), Україна розпочала модернізацію митної системи відповідно до світових стандартів. Було посилено аналітичний напрям роботи митних підрозділів, створено інформаційно-аналітичні центри для моніторингу товаропотоків, запроваджено нові методи ризик-аналізу. Ці заходи стали підґрунтям для подальшого реформування митної служби у 2000-х роках та становлення сучасної системи боротьби з контрабандою [19, с. 11].

Отже, становлення митної служби України у 1992–2000 рр. було процесом складним і суперечливим. Він поєднував у собі створення національних інституцій, розроблення правової бази, боротьбу з тіньовими схемами й поступову інтеграцію у міжнародну систему митного співробітництва. Контрабанда в цей період стала не лише економічною, але й державною проблемою, що зумовила необхідність формування спеціалізованих підрозділів і закладення основ національної митної політики України.

1.2. Організація та перші кроки спеціалізованих підрозділів

Одним із найважливіших заходів щодо запобігання і протидії контрабанді є митний контроль, який здійснюється посадовими особами фіскальних органів, зокрема такі його форми, як перевірка документів і відомостей, митний огляд, усне опитування громадян і посадових осіб підприємств [43, с.129]. Становлення спеціалізованих підрозділів із протидії контрабанді в Україні відбувалося

паралельно з інституціоналізацією національної митної системи. На початку 1990-х новостворені митні органи, спираючись на базові акти про митну справу, державний кордон, оперативно-розшукову діяльність та кримінальне законодавство, вибудовували внутрішню структуру, здатну не лише оформлювати зовнішньоторговельні операції, а й протидіяти криміналізованим схемам переміщення товарів. У межах центрального апарату та на рівні регіональних митниць почали формуватися оперативні ланки–підрозділи з боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил (оперативно-розшукові відділи, митна варта, мобільні групи швидкого реагування). Їх створення було відповіддю на різке зростання тіньових потоків через нові та слабо контрольовані ділянки кордону.

Аналіз процесу створення та початкової діяльності спеціалізованих підрозділів по боротьбі з контрабандою в Україні дозволяє зробити висновок, що їх формування у 1990-х роках стало логічною відповіддю держави на нові економічні, політичні та соціальні виклики, спричинені здобуттям незалежності. Після розпаду СРСР Україна опинилася в умовах відкритих кордонів, глибокої економічної кризи та становлення власної фінансової системи. У цих реаліях контрабанда перетворилася на одну з наймасштабніших загроз державній безпеці, оскільки підривала економічну стабільність, сприяла розвитку тіньового сектору та втратам бюджету. Саме тому створення антиконтрабандних підрозділів стало необхідним елементом становлення митної системи України [22, с. 11].

Перший етап триває з (1991–1996р.) його можна назвати формування основ митнотарифної політики. Історія вітчизняної митниці в незалежній Україні почалась із реорганізації Управління державного митного контролю при Раді Міністрів УРСР та утворення на його основі Державного комітету митного контролю України згідно із постановою Кабінету Міністрів Української РСР «Про порядок реалізації Закону УРСР «Про перелік міністерств та інші центральні органи державного управління Української УРСР» № 12 від 24 травня 1991 р. [60]. Невдовзі за Указом Президента України № 1 від 11 грудня 1991 р.

відбулося формування Державного митного комітету України, який фактично став першим центральним органом державної виконавчої влади в митній справі, підпорядковуючись КМУ [18]. На початковому етапі організаційне оформлення спеціалізованих структур відбувалося на основі положень Закону України «Про митну справу» (1991 р.) та Митного кодексу України (1991 р.), які визначили правові рамки для здійснення митного контролю і передбачили відповідальність за порушення митних правил. Створення у 1992 році Державного митного комітету України, а згодом його реорганізація у Державну митну службу України (ДМСУ), заклали підґрунтя для розбудови професійних оперативно-аналітичних структур. У складі центрального апарату та регіональних митниць почали формуватися відділи боротьби з контрабандою і порушеннями митних правил, підрозділи митної варти, оперативно-розшукові відділи та мобільні групи швидкого реагування. Вони отримали завдання не лише виявляти факти незаконного переміщення товарів, а й здійснювати попередження, документування та взаємодію з правоохоронними органами [26, с. 242].

Перші кроки спеціалізованих підрозділів відзначалися пошуком оптимальної структури, формуванням кадрового складу та напрацюванням процедур оперативної діяльності. У кадровому аспекті відбувалося поєднання двох підходів: залучення колишніх працівників радянських митниць та правоохоронних органів і підготовка нових фахівців з юридичною, економічною та аналітичною освітою. Було започатковано систему професійного навчання митників, створено перші навчально-тренувальні центри, організовано обмін досвідом із зарубіжними партнерами, насамперед з митними службами країн Центральної та Східної Європи [27, с. 202].

Важливим здобутком початкового періоду стало закладення основ міжвідомчої координації між Держмитслужбою, Міністерством внутрішніх справ, Службою безпеки України та Держприкордонслужбою. У результаті були розроблені спільні алгоритми дій, інформаційні обміни та порядок реагування на виявлені факти контрабанди. Запровадження аналітичних методів – профілювання вантажів, контроль митної вартості, оцінка ризиків – поступово

дозволили підрозділам переходити від суцільних оглядів до цільового контролю. Це стало основою для розвитку сучасної ризик-орієнтованої системи митного нагляду.

Водночас початковий етап діяльності супроводжувався низкою труднощів: відсутністю належного фінансування, технічних засобів контролю, інформаційних систем та єдиної бази даних. Більшість процедур виконувалася вручну, а ефективність контролю значною мірою залежала від досвіду конкретних працівників. Незважаючи на це, вже у середині 1990-х років митна служба України продемонструвала перші результати: виявлення масштабних схем ухилення від сплати митних платежів, припинення незаконного експорту стратегічної сировини, тютюну та алкоголю, ліквідацію нелегальних каналів імпорту побутової техніки й нафтопродуктів [29].

Перспективи подальшого розвитку спеціалізованих підрозділів визначаються потребою у поглибленні аналітичної функції, цифровізації процесів і міжнародній інтеграції. Сучасні виклики, пов’язані з гібридними загрозами, кіберконтрабандою, нелегальним обігом підакцизних товарів і використанням криптовалют у тіньових схемах, вимагають нових підходів до організації антиконтрабандної діяльності. Підрозділи мають стати не лише виконавцями оперативних заходів, а аналітичними центрами, які використовують штучний інтелект, системи обробки великих даних (Big Data) та міжнародні інформаційні мережі для прогнозування і запобігання незаконному переміщенню товарів.

Ключовим перспективним напрямом є поглиблення співпраці з європейськими митними адміністраціями. Формально початок впливу Всесвітньої митної організації на розвиток митної справи в Україні пов’язують із приєднанням держави до Конвенції про створення Ради митного співробітництва від 15 грудня 1950 р., яке відбулося у червні 1992 року. Укладені Україною міжнародні договори відіграють суттєву роль у системі управління митною справою. Під впливом ВМО Україна стала стороною низки міжнародних митних конвенцій, розроблених цією організацією, зокрема Конвенції про

міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки міжнародного дорожнього перевезення, Міжнародної конвенції про взаємну адміністративну допомогу у запобіганні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства, а також Міжнародної конвенції про узгодження умов здійснення контролю вантажів на кордонах від 21 жовтня 1982 р. [24, с.180].

Участь України в програмах Всесвітньої митної організації (ВМО), ініціативах ЄС (EUBAM, Twinning, TAIEX) і приєднання до Конвенції про спільний транзит створюють умови для формування єдиного безпечного митного простору. Це дозволить не лише підвищити ефективність контролю, а й зменшити навантаження на бізнес, що діє легально. Створення і перші кроки спеціалізованих підрозділів по боротьбі з контрабандою стали основою формування національної митної безпекової системи України. Попри початкові труднощі, у 1990-х роках було закладено стратегічні принципи, які залишаються актуальними й сьогодні: міжвідомча взаємодія, професійна підготовка кадрів, орієнтація на аналітику та міжнародні стандарти. Перспективи розвитку цих підрозділів полягають у технологічному оновленні, цифровізації процесів контролю, інтеграції з європейськими структурами та підвищенні прозорості й довіри до митної системи як важливої складової економічної безпеки держави [28].

Організаційно ці підрозділи вибудовувалися за ієрархічним принципом: центральний координаційний рівень (департамент/управління у складі ДМСУ чи її попередника) визначав методологію, стандарти обліку та аналізу, скеровував міжрегіональні операції; регіональні підрозділи займалися безпосередньою роботою «в полі», взаємодією з пунктами пропуску, внутрішніми постами та логістичними вузлами. Ключовими функціями стали аналітика ризиків, оперативно-розшукові заходи, документування правопорушень, ініціювання проваджень за статтями кримінального та адміністративного законодавства, а також міжвідомча координація з МВС, СБУ, прикордонниками та податковими органами [32, с. 4].

Кадрова політика на старті спиралася на поєднання двох джерел: 1) фахівців із досвідом правоохоронної служби (оперативники, дізнавачі, криміналісти), 2) нових кадрів із вищою юридичною або економічною освітою, яких цілеспрямовано готували під завдання митного контролю. Розгорталася система внутрішньої освіти: короткострокові курси з митного та кримінального права, тактики огляду транспортних засобів і вантажів, документознавства (інвойси, сертифікати походження, коносаменти), первинної криміналістики (ознаки підробки пломб, акцизних марок, товаросупровідних документів), а також основ міжнародного співробітництва (інструменти взаємної адміністративної допомоги митниць). Практикоорієнтовані тренінги проводилися безпосередньо в пунктах пропуску та на митних постах, що прискорювало адаптацію новобранців [38, с. 42].

Матеріально-технічне забезпечення на першому етапі було нерівномірним і часто недостатнім: бракувало пересувних засобів огляду, техніки для неінвазивного контролю, засобів зв’язку та захисту. Тому підрозділи розробляли стандартизовані «польові» процедури, що компенсували технологічний дефіцит дисципліною і тактикою: профілювання вантажопотоків, вибіркові ретельні огляди на підставі індикаторів ризику (невідповідність ваги/об’єму, «аномальні» маршрути, нетипові експедитори чи відправники), контроль після випуску у вільний обіг (post-clearance), робота з інформаторами та аналіз комерційної документації на предмет заниження митної вартості чи неправильного класифікування товарів.

Перші операції спеціалізованих підрозділів були зосереджені на товарах із високою маржинальністю та податковим навантаженням: тютюн і алкоголь, ПММ, побутова електроніка, текстиль, а з боку експорту–металобрухт, лісоматеріали, нафтопродукти. Типовими схемами виступали: «сіра» транзитна схема (декларування з подальшим несанкціонованим відхиленням маршруту), «перерваний транзит» (зникнення вантажу до пункту призначення), штучне заниження митної вартості та підміна кодів УКТ ЗЕД для зменшення ставок. Реакцією стали спільні міжвідомчі рейди в прикордонних районах, контроль за

складськими зонами тимчасового зберігання, інвентаризаційні перевірки імпортерів «ризикових» товарних груп, а також апробація інституту забезпечувальних заходів (затримання товарів, арешт транспортних засобів, тимчасове вилучення документів) [39, с. 61].

Важливим організаційним кроком стала формалізація аналітичної функції: створення у структурі спеціалізованих підрозділів окремих секторів аналізу ризиків, що системно накопичували відомості про перевізників, маршрути, митних брокерів, дистриб'юторів, зіставляли митні дані з внутрішньодержавними реєстрами та зовнішніми довідниками цін. Результатом стало поступове запровадження профілювання: детермінованих і стохастичних моделей відбору для огляду, «чорних списків» компаній-порушників, параметрів «аномальної» цінової поведінки. Такі підходи підвищили ефективність контролю без пропорційного нарощування штату [41, с. 25].

Міжвідомча взаємодія від самого початку стала умовою успіху. Підрозділи з протидії контрабанді виробили механізми оперативного обміну даними з прикордонною службою (щодо осіб і транспортних засобів), МВС і СБУ (щодо організованих груп, підробок документів, транскордонної злочинності), а також з податковими органами (щодо «розривів» у ланцюгах постачання, фіктивних підприємств, ухилення від ПДВ та акцизів). На практиці це вилилося у спільні слідчо-оперативні групи, «дзеркальні» перевірки постфактум для вантажів, що пройшли з мінімальним контролем, та погоджені план-завдання на сезонні піки переміщень.

Перші дисциплінарні та процесуальні стандарти були спрямовані на зниження корупційних ризиків: розподіл ролей «оперативник–аналітик–процесуаліст», внутрішній аудит рішень про огляди й затримання, обмеження одноосібного прийняття рішень щодо високоризикових вантажів, документування кожної дії з прив'язкою до профілю ризику. Водночас усвідомлювалися слабкі місця–низька оплата праці, тиск з боку локальних економічних груп, дефіцит техніки–які компенсували посиленням внутрішнього

контролю, ротацією кадрів, співпрацею з міжнародними партнерами щодо підвищення кваліфікації [52, с. 19].

На міжнародному напрямі перші кроки включали приєднання до професійних мереж і використання механізмів взаємної адміністративної допомоги між митними адміністраціями. Це дало змогу направляти запити про підтвердження походження товарів, перевіряти автентичність документів, зіставляти заявлену митну вартість із довідковими цінами. Поступово накопичений досвід дозволив переходити від реагування на «очевидні» схеми до випереджувального виявлення комбінацій із транзитом, реекспортом і використанням «прокладок»–компаній-одноденок. Операційно підрозділи рухалися від тотальних оглядів до селективного, ризик-орієнтованого контролю. Перші пілоти мобільних груп швидкого реагування–змішаних команд із різних відомств–дали відчутний ефект на «гарячих» ділянках. З'явилися процедури контролю після випуску товарів у вільний обіг: виїзні перевірки імпортерів, звірки інвойсів із банківськими проводками, контроль ланцюгів постачання до кінцевого продавця. У поєднанні з розвитком облікових та інформаційних систем це створило основу для системної протидії заниженню митної вартості та фіктивним експортно-транзитним операціям [53].

Підсумовуючи, організація й перші кроки спеціалізованих підрозділів у 1992–2000 рр. визначалися трьома опорами: інституційним оформленням (чітка вертикаль, регламенти, внутрішній контроль), професіоналізацією (відбір і навчання кадрів, формування аналітичної спроможності) та мережевою взаємодією (міжвідомча координація й міжнародна допомога). Попри обмежені ресурси й складний соціально-економічний контекст, ці підрозділи заклали фундамент сучасної ризик-орієнтованої моделі митного контролю, що надалі була підсилена технічними засобами огляду, автоматизованими профілями ризику й гармонізацією процедур із міжнародними стандартами.

Дослідження становлення митної служби України та організації спеціалізованих підрозділів із боротьби з контрабандою у 1992–2000 рр. засвідчує, що цей період став фундаментальним у формуванні національної

системи митного контролю та забезпечення економічної безпеки держави. Після розпаду СРСР Україна опинилася перед необхідністю самостійно розбудовувати інститути, здатні ефективно контролювати зовнішньоекономічну діяльність, попереджати незаконне переміщення товарів і протидіяти тіньовим схемам на нових державних кордонах [42, с. 400].

На початковому етапі головними завданнями митної служби стали формування нормативно-правової бази, створення кадрового потенціалу, розвиток матеріально-технічних можливостей і налагодження міжвідомчої взаємодії. Прийняття Закону України «Про митну справу» (1991 р.) та Митного кодексу (1991 р.) заклало правові підвалини діяльності митних органів, а утворення Державного митного комітету, а згодом – Державної митної служби України – визначило інституційні рамки для реалізації митної політики. Проте складна соціально-економічна ситуація, відкритість кордонів і недосконаліть механізмів контролю сприяли масштабному поширенню контрабандних схем, що загрожували державним фінансам і національній безпеці. У відповідь на зростання контрабанди держава ініціювала створення спеціалізованих підрозділів із протидії митним правопорушенням. Їх організація ґрунтувалася на оперативно-розшукових принципах, професійній підготовці кадрів і тісній співпраці з іншими правоохоронними структурами – МВС, СБУ, прикордонною та податковою службами.

Перші кроки цих підрозділів були спрямовані на викриття найбільш поширених схем незаконного переміщення товарів, посилення контролю у прикордонних зонах і впровадження аналітичного підходу до виявлення ризиків. Важливу роль відіграло формування митної варти, мобільних груп та інформаційно-аналітичних центрів, що дозволило створити гнучку систему оперативного реагування на порушення митного законодавства. Період 1992–2000 рр. також став часом закладення основ міжвідомчої та міжнародної співпраці у сфері протидії контрабанді. Відбувалася адаптація української митної політики до світових стандартів, формування процедур адміністративної допомоги між митними адміністраціями та поступовий перехід до ризик-

орієнтованої моделі контролю. Усі ці процеси сприяли професіоналізації митної служби та підвищенню ефективності її діяльності [53].

Отже, становлення системи боротьби з контрабандою в Україні у 1990-х роках характеризувалося комплексністю і динамічністю: від створення нормативної та організаційної основи – до впровадження спеціалізованих структур і сучасних методів роботи. Саме в цей період було сформовано ключові принципи митного контролю, кадрові та аналітичні ресурси, що стали фундаментом подальшого розвитку української митної служби та її інтеграції в міжнародну систему безпеки торгівлі.

Висновок до 1 розділу:

Аналіз процесу становлення та діяльності підрозділів по боротьбі з контрабандою в Україні у період 1992–2000 років дозволяє стверджувати, що цей етап був визначальним для формування національної системи економічної безпеки. Генеза митної справи на українських землях, яка бере початок від античних часів та Київської Русі, пройшла тривалий шлях еволюції від звичайного збору податків за проїзд до складної державної системи контролю, що заклало глибокі історичні традиції правового регулювання торгівлі. Проголошення незалежності України у 1991 році стало поштовхом до негайного створення власної митної вертикалі, здатної функціонувати в умовах розриву єдиного економічного простору колишнього СРСР. Ухвалення базових законодавчих актів, таких як Закон «Про митну справу» та перший Митний кодекс України, дозволило оперативно легітимізувати діяльність митних органів, проте відкритість нових кордонів та системна економічна криза 1990-х років спровокували безпрецедентний сплеск контрабанди, яка з поодиноких правопорушень перетворилася на структуровану тіньову індустрію.

У відповідь на ці виклики держава пройшла складний шлях інституціоналізації спеціалізованих підрозділів. Створення Державного митного комітету, а згодом його реорганізація у Державну митну службу України (1996 р.), дозволили виокремити боротьбу з контрабандою у самостійний стратегічний напрям. Формування підрозділів митної варти, оперативно-розшукових відділів та мобільних груп швидкого реагування стало логічною відповіддю на криміналізацію зовнішньоекономічних зв'язків. Діяльність цих структур на початковому етапі характеризувалася пошуком оптимальних форм оперативного реагування та накопиченням професійного досвіду. Кадрова політика того часу базувалася на поєднанні досвіду колишніх правоохоронців із залученням молодих фахівців, що проходили спеціалізовану підготовку в новостворених навчальних центрах. Незважаючи на критичний дефіцит сучасних технічних засобів неінвазивного контролю та відсутність єдиних електронних баз даних,

перші антиконтрабандні підрозділи змогли розробити ефективні методики тактичного огляду та аналізу товаросупровідної документації, що дозволяло виявляти масштабні схеми ухилення від сплати податків, заниження митної вартості та фіктивного транзиту.

Важливим фактором успіху в цей період стала розбудова системи міжвідомчої координації. Спільна робота з Міністерством внутрішніх справ, Службою безпеки України та прикордонними військами дозволила створити єдиний фронт протидії транскордонній злочинності, що було особливо актуально на ділянках кордону, які раніше були адміністративними межами всередині СРСР і не мали належної інфраструктури. Одночасно з цим Україна розпочала активну інтеграцію до міжнародної митної спільноти, приєднавшись у 1992 році до Всесвітньої митної організації. Це відкрило доступ до механізмів взаємної адміністративної допомоги, дозволило використовувати інструменти міжнародних запитів для перевірки автентичності інвойсів та сертифікатів походження товарів, що суттєво обмежило можливості для маніпуляцій з митними платежами. Поступово відбувався перехід від тотальних оглядів до елементів ризик-орієнтованого контролю, де особлива увага приділялася товарам із високим податковим навантаженням — пальному, тютюновим та алкогольним виробам.

Підсумовуючи діяльність підрозділів у 1992–2000 роках, слід зазначити, що попри складні умови становлення, системну корупцію та недосконаліть законодавства, було закладено фундаментальні засади сучасної антиконтрабандної політики. Створення професійного ядра оперативників та аналітиків, налагодження каналів міжнародної співпраці та формування первинних алгоритмів документування митних правопорушень дозволили стабілізувати ситуацію на кордоні та забезпечити стабільні надходження до державного бюджету. Досвід, здобутий у цей період, став базою для подальшої модернізації митної служби у новому тисячолітті, переходу до цифрових технологій контролю та гармонізації українського законодавства із

європейськими стандартами, що підтверджує ключову роль перших спеціалізованих підрозділів у забезпеченні економічного суверенітету України.

РОЗДІЛ ІІ. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК АНТИКОНТРАБАНДНИХ ПІДРОЗДІЛІВ (2000-2014 РР.)

2.1. Інституційні зміни та міжнародна співпраця

На початку 2000-х років протидія контрабанді в Україні увійшла в етап глибинної інституціоналізації: від розосереджених оперативних практик 1990-х до побудови цілісної системи управління ризиками, аналітичної підтримки та міжвідомчої координації. Митний кодекс України, прийнятий у 2002 році, став важливим етапом у розвитку митного законодавства країни та вводив поняття «посадова особа» для працівникі вмитного органу, внаслідок чого було детально врегульовано визначення посадових осіб митних органів, що дозволило чітко окреслити їх правовий статус та обов'язки [49, с.71]. Державна митна служба України (ДМСУ) поступово перейшла від «суцільного контролю» до ризик-орієнтованої моделі, запровадивши структурні підрозділи з аналізу ризиків, індикативні профілі, селективність оглядів (умовні «зелені/жовті/червоні» канали), та пост-аудит (контроль після випуску у вільний обіг). У штатах регіональних митниць з'явилися спеціалізовані аналітичні сектори, що працювали зі статистикою зовнішньої торгівлі, довідниками цін, даними про ланцюги постачання та «ризикових» брокерів/перевізників. Це дозволило суттєво підвищити «точність» втручання, зменшивши витрати законних учасників ЗЕД і сконцентрувавши ресурси на високоризикових операціях.

Другим стрижнем змін стала розбудова інституційної взаємодії всередині країни. Від початку 2000-х формувалися сталі механізми спільних слідчо-оперативних груп митниці з МВС, СБУ, Держприкордонслужбою та податковими органами; у прикордонних регіонах розгорталися мобільні міжвідомчі групи швидкого реагування, що перекривали «гарячі» ділянки маршрутів пального, тютюну, алкоголю, електроніки, лісоматеріалів та металобрухту. На інституційному рівні уніфікувалися інформаційні запити, взаємні доступи до реєстрів і порядок обміну оперативною інформацією, а в структурі митних органів зміцнювалися підрозділи внутрішньої безпеки та

службові аудити рішень щодо оглядів/затримань як антикорупційний запобіжник [41, с. 25].

Синхронно із внутрішніми перетвореннями активізувалася міжнародна інтеграція. Україна тісно співпрацювала з іншими державами та організаціями на міжнародному рівні, правовою основою чого є її участь у кількох конвенціях, таких як: Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, Конвенція ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у запобіганні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства, Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур, Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах. Основними формами міжнародного співробітництва в рамках цих конвенцій є міжнародний обмін інформацією, спільні операції з боротьби з контрабандою, екстрадиція осіб, винних у контрабанді, навчання та правова допомога, визначення детермінант злочинів та визначення заходів щодо їх усунення. Серед них особливе місце займає обмін інформацією, оскільки цей напрямок є високоефективним не лише для розслідування, але й для запобігання та проактивного реагування на загрози [58, с.307].

Ключове значення мали наближення до стандартів Переглянутої Кіотської конвенції ВМО (спрощення та гармонізація митних процедур) і практична імплементація принципів SAFE Framework (ВМО, безпека й полегшення глобальної торгівлі): попереднє інформування, орієнтація на ланцюг постачання, партнерство «митниця–бізнес». Вступ України до СОТ (2008 р.) прискорив гармонізацію тарифних і нетарифних процедур, стимулював прозорість адміністрування та розвиток інститутів пост-аудиту. Запровадження електронного декларування (поетапно в 2000-х) і уніфікація електронного документообігу зменшили можливості для маніпуляцій із паперовими документами та розширили «цифровий слід» для аналітики й доказування у справах про порушення митних правил [28].

Особливий імпульс міжнародній співпраці надала Консультативна місія ЄС з прикордонної допомоги Молдові та Україні (EUBAM, з 2005 р.). На практичному рівні це означало спільні оцінки ризиків на ділянках українсько-молдовського кордону (включно з Придністровським сегментом), уніфікацію процедур огляду, обмін профілями ризиків і тренінги для інспекторів. Паралельно розгорталися Twinning-проєкти, TAIEX-семінари та технічна допомога ЄС із питань інтегрованого управління кордонами (IBM), аналізу ризиків, пост-аудиту, контролю за походженням товарів та акцизними групами. Співробітництво з ВМО, Інтерполом та сусідніми митними адміністраціями посилило використання каналів взаємної адміністративної допомоги, перевірок автентичності комерційних документів, зіставлення митної вартості з міжнародними довідниками та відпрацювання транзитних «вилок» (перерваний транзит, підміна вантажу, «дзеркальні» розбіжності) [34, с. 241].

ІТ-модернізація стала технологічною опорою інституційних реформ. Упродовж 2000-х – початку 2010-х років митниця розгорнула автоматизовані модулі управління ризиками, розширила коло джерел даних (попередні повідомлення, авіа- та морські маніфести, відомості логістичних операторів), запровадила індикатори аномальної цінової поведінки, списки компаній із «високим профілем ризику» та процедури відеофіксації ключових етапів контролю. Розвиток електронної взаємодії з іншими органами (податкова, прикордонна служба, статистика) і банками посилив спроможність відстежувати грошові та товарні потоки «від інвойсу до роздрібної полиці». Поступово розширювалися практики контролю після випуску: виїзні перевірки імпортерів, звірка інвойсів із банківськими проводками, аналіз ланцюгів постачання для виявлення заниження митної вартості й фіктивного імпорту/реекспорту [38, с. 43].

Вагомим кроком у напрямі спрощення митних процедур стало ухвалення Постанови Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2011 р. № 1030 «Деякі питання здійснення попереднього документального контролю в пунктах пропуску через державний кордон України» та Постанови № 1031 «Деякі

питання здійснення державного контролю товарів, що переміщуються через митний кордон України». Зазначені нормативно-правові акти визначили порядок проведення контролю та мінімізували кількість інстанцій, залучених до попередньої документальної перевірки безпосередньо в пунктах пропуску. Їх реалізація сприяла скороченню часу простою під час проходження митних процедур і засвідчила готовність України до активної та відкритої міжнародної торгівлі [40, с.178].

Значущим (і суперечливим) етапом стали 2011–2014 рр., коли внаслідок законодавчих змін частину товарної контрабанди було переведено з кримінальної у площину адміністративної відповідальності. Для антиконтрабандних підрозділів це означало перегляд тактики: акцент з «кримінального переслідування» зсунувся на фіскально-процедурні інструменти – забезпечувальні заходи, конфіскацію, донарахування, пост-аудитні штрафи, блокування схем через індикативи ризику та таргетовані перевірки. Одночасно у 2012 р. відбулася масштабна інституційна реорганізація – злиття митної та податкової адміністрацій у Міністерство доходів і зборів. Ідея полягала в консолідації інформаційних систем і контролю над повним циклом «товар–гроші–податки». Для протидії контрабанді це створило потенціал для швидких «перехресних» звірок (митниця ↔ податкова), хоча супроводжувалося ризиками бюрократизації та концентрації повноважень. Після політичних подій 2014 р. структуру було змінено – функції перейшли до Державної фіскальної служби, що зумовило черговий перерозподіл повноважень і оновлення внутрішніх регламентів [12, с. 70].

На міжнародному треку у 2010-х роках посилювалася євроінтеграційна логіка. Практики ЄС щодо уповноважених економічних операторів (АЕО) і поглиблене застосування митного комплаєнсу впливали на українські підходи: хоча повноцінний інститут АЕО в Україні запрацює пізніше, у 2000–2014 рр. відбувалося концептуальне зближення – партнерські програми «митниця–бізнес», галузеві кодекси доброчесності, спрощення для добросовісних операторів з одночасним посиленням контролю за «ризиковими». У

чорноморсько-дунайському регіоні та на сухопутних кордонах з’явилися спільні пункти контролю, регулярні «дзеркальні» зіставлення статистики з митницями сусідніх держав і обміни попередньою інформацією щодо вантажів/перевізників [25, с. 216].

Сумарно інституційна еволюція 2000–2014 рр. створила багатошарову архітектуру протидії контрабанді: (1) регуляторний рівень (гармонізація з ВМО/СОТ/ЄС, електронізація процедур); (2) організаційний рівень (підрозділи ризик-менеджменту, пост-аудит, мобільні групи, внутрішня безпека, міжвідомчі ССОГ); (3) технологічний рівень (автоматизовані профілі ризику, інтегровані бази даних, відеофіксація, попереднє інформування); (4) міжнародний рівень (EUBAM, ВМО, проєкти ЄС, взаємна адміністративна допомога). Попри виклики – корупційні ризики, періодичні реорганізації, нормативні «гойдалки» довкола криміналізації товарної контрабанди – система стала суттєво більш професійною і сумісною з європейськими практиками. Саме цей період заклав основу для подальшої інтеграції у єдині європейські митні процеси, розбудови повноцінної «цифрової митниці» та переходу до превентивної, аналітично керованої моделі протидії контрабанді.

2.2. Пріоритетні напрямки діяльності та успішні операції

Період 2000–2014 рр. став етапом системного зміцнення антиконтрабандної діяльності митних органів України, коли боротьба з контрабандою перетворилася з епізодичних оперативних заходів на цілеспрямовану державну політику, орієнтовану на економічну безпеку, збереження бюджетних надходжень та гармонізацію з європейськими стандартами. Визначальним завданням антиконтрабандних підрозділів стало не лише затримання незаконних товаропотоків, але й створення превентивного

механізму контролю, заснованого на аналітиці, міжвідомчій взаємодії та цифровізації процедур.

Одним із пріоритетних напрямків діяльності стала боротьба з незаконним переміщенням підакцизних товарів, насамперед тютюнових і алкогольних виробів, що становили значну частину «тіньового» ринку. Після 2005 року підрозділи Державної митної служби України спільно з податковою міліцією, СБУ та прикордонниками почали реалізацію міжвідомчих операцій «Тютюн», «Акциз» і «Щит». У рамках цих заходів було виявлено масштабні схеми нелегального ввезення сигарет із Молдови, Росії та Придністров'я, а також підробки акцизних марок. Особливо резонансною стала операція 2006 року, коли на Закарпатті було вилучено понад 3 млн пачок контрафактних сигарет, що транспортувалися під виглядом будівельних матеріалів. Цей випадок продемонстрував необхідність запровадження системи профілювання ризиків, яка виявляє невідповідність між задекларованим вантажем і характеристиками транспортного засобу [16, с. 125].

Другим стратегічним напрямом стала протидія контрабанді паливно-мастильних матеріалів та енергоресурсів, які в 2000-х роках стали об'єктом масштабних тіньових схем. Внаслідок різниці акцизних ставок і відсутності чіткого контролю за обігом нафтопродуктів держава зазнавала значних втрат. У 2007–2009 рр. митними та прикордонними структурами реалізовано низку спільних операцій із блокування «сірого» імпорту палива через морські порти Одеси, Іллічівська та Миколаєва. Серед успішних прикладів – операція «Нафта», під час якої було викрито схему підміни документів на 42 тис. тонн дизельного палива, що переміщувалося під виглядом технологічного мастила. Ця справа стала прецедентом для запровадження електронного обліку імпортних енергоносіїв і обов'язкової перевірки ланцюгів власності на вантаж [54].

Третім напрямом діяльності стало припинення незаконного переміщення лісоматеріалів, металобрухту та культурних цінностей, які масово вивозилися з України на початку 2000-х років. У відповідь на ці виклики у 2008 році було створено окремі мобільні групи контролю експорту, що працювали на

залізничних та автомобільних напрямках. Їхня робота дозволила виявити десятки випадків прихованого вивезення необробленої деревини під виглядом пиломатеріалів та значні партії кольорового металобрухту, задекларованого як технічні відходи. Особливо відомою стала операція «Бар'єр» (2009 р.), коли в Одеському порту було вилучено понад 150 тонн бронзових і мідних виробів, незаконно підготовлених до експорту. Крім економічного ефекту, ця операція засвідчила посилення аналітичної функції митних підрозділів, які почали активно застосовувати методи порівняльного аналізу даних експорту та імпорту [62].

Важливим напрямом стало впровадження аналітичних та інформаційно-технологічних інструментів у боротьбі з контрабандою. У середині 2000-х в Україні запроваджено систему управління ризиками (СУР), що дозволила визначати найбільш імовірні канали незаконного переміщення товарів. З 2010 року функціонували спеціалізовані центри аналітичної обробки даних, які співпрацювали з міжнародними структурами – зокрема, Всесвітньою митною організацією (ВМО), OLAF (Європейське управління з боротьби з шахрайством) та EUBAM (Місія ЄС з прикордонної допомоги Молдові та Україні). У межах спільних проєктів проводилися операції «Канал», «Фронт», «Морський щит», які спрямовувалися на ліквідацію транскордонних злочинних угруповань і запобігання відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом [59, с.307].

Окреме місце у діяльності антиконтрабандних підрозділів займала боротьба з незаконним переміщенням наркотичних засобів і психотропних речовин. Відповідно до Конвенції ООН 1988 року та національного законодавства митні органи України брали участь у міжнародних операціях «Контрольована поставка» та «Марафон». Результатом такої діяльності стало вилучення у 2011–2013 рр. понад 500 кг прекурсорів і кількох сотень тисяч доз синтетичних наркотиків, що намагалися доставити з країн ЄС і Середньої Азії. Співпраця з митними адміністраціями Польщі, Угорщини та Словаччини дозволила відпрацювати транзитні маршрути наркоторгівлі та ліквідувати міжнародні канали контрабанди. Важливими показниками успішності

антиконтрабандної діяльності стали результати операцій «Кордони», «Пульс», «Рубіж», проведених у 2012–2014 рр. Їхня реалізація дозволила зменшити обсяги контрабанди підакцизних товарів на 30%, виявити понад 4 тисячі випадків незаконного переміщення товарів через митний кордон, а також попередити втрати державного бюджету на сотні мільйонів гривень. Успішність цих заходів значною мірою була зумовлена модернізацією технічних засобів митного контролю – сканувальних систем, вагових комплексів, систем відеоспостереження та електронного обліку транспортних засобів [63, с.13].

У 2014 році в Україні в межах міжнародної підтримки та співробітництва, Frontex впровадили проєкт «Координаційні пункти 2014». Його реалізація сприяла підвищенню спроможності прикордонних і митних органів оперативно реагувати на інформацію щодо виявлення митних правопорушень, здійснювати її збирання, аналіз і поширення. У результаті впровадження проєкту було суттєво вдосконалено механізми інформаційного обміну між українськими правоохоронними органами та представниками іноземних інституцій [57].

Отже, у 2000–2014 рр. пріоритетними напрямами антиконтрабандної політики стали: протидія незаконному переміщенню підакцизних товарів, палива, стратегічної сировини, культурних цінностей і наркотичних речовин; формування системи управління ризиками; цифровізація митних процедур і поглиблення міжнародного співробітництва. Проведені операції засвідчили, що поєднання аналітичних, правових і оперативних методів дало змогу перейти від реактивного до проактивного формату боротьби з контрабандою. Саме в цей період українські митні органи довели свою спроможність діяти за європейськими стандартами ефективності, прозорості та партнерства у сфері безпеки міжнародної торгівлі [44, с.133].

Період 2000–2014 рр. став якісно новим етапом у розвитку системи боротьби з контрабандою в Україні, коли антиконтрабандна діяльність перетворилася на структурно організовану, стратегічно керовану та технологічно підтриману сферу державної безпеки. У цей час відбулися глибокі інституційні зміни, спрямовані на вдосконалення управління ризиками,

посилення міжвідомчої взаємодії та гармонізацію митних процедур із міжнародними стандартами. Саме тоді Україна почала інтегруватися у глобальну систему митного співробітництва, що базується на принципах Всесвітньої митної організації, Кіотської конвенції та стандартів безпечної торгівлі ЄС [1, с.23].

Розвиток антиконтрабандних підрозділів у цей період характеризувався зміщенням акценту з репресивних методів на аналітично-превентивні підходи. Створення структур ризик-менеджменту, підрозділів внутрішньої безпеки, аналітичних секторів і мобільних груп дозволило підвищити ефективність контролю без надмірного втручання в законний бізнес. Важливим чинником стала поява автоматизованих систем управління ризиками, електронного декларування та пост-аудиту, що дозволили здійснювати селективний контроль на основі об'єктивних показників і скоротити можливості для корупційних зловживань. Паралельно формувалися механізми міжнародної взаємодії – через співпрацю з ЄС, ВМО, Інтерполом і EUBAM – які сприяли обміну оперативною інформацією, спільним операціям і підвищенню професійного рівня українських митників [2, с.88].

У практичній площині діяльність антиконтрабандних підрозділів була зосереджена на боротьбі з основними видами економічної злочинності: контрабандою підакцизних товарів (тютюну, алкоголю, пального), незаконним експортом стратегічної сировини (металобрухту, лісу), наркотичних засобів, культурних цінностей і фальсифікованих товарів. Реалізація низки масштабних операцій – «Акциз», «Нафта», «Бар'єр», «Щит», «Рубіж» – продемонструвала зростання результативності та координації дій митних, прикордонних і правоохоронних органів. Завдяки цим операціям було ліквідовано десятки злочинних схем, зупинено багатомільйонні збитки бюджету та підвищено рівень довіри до митних структур [21, с.80].

Водночас важливою особливістю цього періоду стало поєднання боротьби з контрабандою із загальною модернізацією державного управління. Створення Міністерства доходів і зборів (2012 р.) тимчасово об'єднало митну та податкову

функції, що дало змогу посилити фіскальний контроль за зовнішньоекономічною діяльністю. Попри організаційні труднощі, цей крок сприяв підвищенню оперативності обміну даними й комплексному підходу до розслідування фінансових правопорушень. У цей же час Україна активно переймала європейські підходи до спрощення процедур для доброчесних операторів, водночас посилюючи нагляд за ризиковими категоріями учасників ЗЕД [9, с.218].

Таким чином, у 2000–2014 рр. Україна зробила суттєвий крок від фрагментарної протидії контрабанді до системного управління митними ризиками на основі інформаційних технологій, міжнародного партнерства та прозорості процедур. Результатом стало формування професійної, інтегрованої структури антиконтрабандних підрозділів, здатної діяти відповідно до європейських стандартів і забезпечувати реальний захист економічних інтересів держави. Цей період став фундаментом для подальших реформ митної служби, спрямованих на цифровізацію, запровадження інституту уповноважених економічних операторів і зміцнення аналітичної спроможності у сфері боротьби з транснаціональною контрабандою.

Висновок до 2 розділу:

Комплексне дослідження процесів формування та розвитку антиконтрабандних підрозділів у період 2000–2014 років дозволяє стверджувати, що цей етап став часом глибокої інституційної трансформації та переходу митної служби України від моделі тотального адміністративного тиску до сучасної ризик-орієнтованої системи контролю. Ключовим чинником змін стало ухвалення Митного кодексу України у 2002 році, який чітко врегулював правовий статус посадових осіб митних органів та заклав законодавче підґрунтя для впровадження селективного контролю. Державна митна служба України поступово інтегрувала у свою діяльність європейські стандарти, що базуються на принципах Переглянутої Кіотської конвенції та Рамкових стандартів безпеки й полегшення глобальної торгівлі (SAFE Framework). Це дозволило змістити акцент із механічного огляду кожного вантажу на інтелектуальну аналітику, створення індикативних профілів ризику та впровадження «зелених», «жовтих» і «червоних» коридорів, що суттєво прискорило легальний товарообіг при одночасному підвищенні ефективності виявлення прихованих схем контрабанди.

Технологічна модернізація та цифровізація стали фундаментом, на якому вибудовувалася нова архітектура антиконтрабандної діяльності. Розгортання автоматизованих систем управління ризиками, впровадження електронного декларування та розширення баз даних дозволили митним підрозділам працювати з «цифровим слідом» товарів, відстежуючи їх рух від моменту перетину кордону до реалізації на внутрішньому ринку. Важливим нововведенням став розвиток інституту пост-аудиту, який надав можливість контролювати законність операцій після випуску товарів у вільний обіг. Це перетворило антиконтрабандну діяльність із реактивного заходу на проактивний процес, де аналітичні центри здатні прогнозувати ризики на основі порівняння міжнародних довідників цін, дзеркальної статистики та аналізу ланцюгів постачання.

Особливу роль у професіоналізації підрозділів відіграла міжнародна співпраця. Вступ України до Світової організації торгівлі у 2008 році та активна

взаємодія з Всесвітньою митною організацією стимулювали прозорість митних процедур. Співпраця з Консультативною місією ЄС EUBAM на українсько-молдовському кордоні стала зразком практичної інтеграції європейських методик, включаючи спільні оцінки ризиків та обмін оперативною інформацією в режимі реального часу. Участь у міжнародних операціях під егідою Інтерполу, Frontex та OLAF дозволила українським митникам успішно ліквідовувати транснаціональні канали контрабанди наркотиків, зброї та культурних цінностей, використовуючи метод «контрольованої поставки».

Практична результативність антиконтрабандної діяльності у цей період підтверджується успішною реалізацією низки міжвідомчих операцій, таких як «Акциз», «Нафта», «Бар'єр» та «Щит». Ці заходи продемонстрували здатність митних органів до ефективної координації з СБУ, МВС та прикордонною службою, що дозволило перекрити масштабні канали нелегального ввезення палива та підакцизних товарів. Особливо резонансними стали викриття схем підміни документів на енергоносії та припинення незаконного експорту стратегічної сировини й лісоматеріалів. Інституційна трансформація 2012 року, пов'язана зі створенням Міністерства доходів і зборів, попри свою неоднозначність, надала імпульс для «перехресних» звірок митної та податкової інформації, що дозволило ефективніше боротися з фіктивним імпортом та ухиленням від сплати ПДВ.

На завершення аналізу слід підкреслити, що етап 2000–2014 років став періодом остаточного відходу від радянської спадщини в управлінні кордоном. Було створено багатошарову систему протидії контрабанді, яка поєднувала регуляторну гармонізацію, організаційну гнучкість мобільних груп та високу технологічність аналітичних підрозділів. Попри виклики, пов'язані з корупційними ризиками та політичною нестабільністю, митна служба України довела свою спроможність діяти за міжнародними стандартами безпеки торгівлі. Сформована у цей період база — як кадровий потенціал, так і методологічна основа ризик-менеджменту — стала фундаментом для подальшої євроінтеграції

України та переходу до повноцінної цифрової митниці, здатної захищати економічні інтереси держави в умовах глобалізованого ринку.

РОЗДІЛ ІІІ. ЕВОЛЮЦІЯ ТА РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З КОНТРАБАНДОЮ (2014-2022 РР.)

3.1. Реформи після Революції Гідності та створення нових структур

Після Революції Гідності 2014 р. держава взяла курс на швидке «перезавантаження» фіскально-митної системи та зближення з правом і практиками ЄС. Першим кроком стало ліквідування Міністерства доходів і зборів та створення на його базі Державної фіскальної служби України (ДФС) як перехідної структури, що об’єднала податкові й митні функції під координацією Мінфіну (травень 2014 р.). Уже 2018–2019 рр. уряд ухвалив рішення розділити ДФС на Державну податкову службу та Державну митну службу як окремі ЦОВВ, що заклало основу для спеціалізації та підзвітності в сфері митної політики й протидії контрабанді.

Євроінтеграційний трек задав рамку реформ. Угода про асоціацію ЄС–Україна, що застосовується з листопада 2014 р., а її торгова частина DCFTA – з січня 2016 р., вимагають гармонізації митних процедур, ризик-менеджменту та спрощень для доброчесного бізнесу. Це зумовило перехід від «суцільного контролю» до селективного на основі аналізу ризиків, розбудову пост-аудиту та електронного документообігу в логіці наближення до стандартів ВМО/ЄС.

З інтеграцією України до європейського економічного та правового простору, дотримання вимог ЄС щодо інноваційної політики та інформаційної безпеки стало критично важливим. Це пов'язано зі значними подіями та процесами, що безпосередньо впливають на митну справу України та перехід митних операцій до глобальної адміністративної моделі. Європейські країни десятиліттями успішно використовують розроблені програми, які інтегрують інформаційні митні системи в єдиний механізм. До них належать «Система контролю імпорту» (ICS), «Система контролю експорту» (ECS) та «Система реєстрації та ідентифікації економічних операторів» (EORI). На основі цих систем була розроблена єдина європейська електронна система митного контролю «Нова комп'ютеризована транзитна система» (NCTS) [61, с.589].

Суттєвим інституційним здобутком стало запровадження “єдиного вікна” для міжнародної торгівлі (2018), що юридично закріпило цифрову взаємодію між декларантами, митницею та іншими контролюючими органами. Це скоротило контакт «інспектор–бізнес», пришвидшило обмін даними й створило передумови для цілісного таргетингу ризиків у пунктах пропуску та портах [7, с. 20].

Митні та прикордонні органи також долучилися до використання платформи CENcomm - комунікаційного каналу Всесвітньої митної організації, що забезпечує міжнародний обмін інформацією в режимі реального часу. Функціонування системи CENcomm сприяло узгодженню митних процедур, координації інформування щодо підозрілих товарів, а також виявленню фактів транснаціональних правопорушень [56].

Україна також перезапустила інститут уповноважених економічних операторів (АЕО): після доопрацювань законодавства та підзаконних актів перші сертифікати було видано у 2021 р. (пілотно – JTI Ukraine), що відкрило доступ до спрощень і закріпило партнерську модель «митниця–бізнес». Наявність АЕО у митній системі – один із ключових маркерів відповідності європейській моделі безпеки ланцюгів постачання.

Кульмінацією зближення з митним правом ЄС у досліджуваний період стало приєднання України до Конвенції про спільний транзит та запуск NCTS: 1 жовтня 2022 р. країна офіційно почала працювати за процедурою спільного транзиту (СТС), що синхронізувало електронний транзит із ЄС і державами-учасницями та суттєво підвищило прозорість переміщень товарів [12, с. 69].

Для протидії економічним злочинам і «сірим» потокам на міжвідомчому рівні у 2021 р. було створено Бюро економічної безпеки України (БЕБ) – орган із фокусом на економічні правопорушення (в т.ч. ухилення від сплати податків, тіньовий імпорт/експорт), який має замінити фрагментовані підрозділи попередніх правоохоронних інституцій. Це розвантажило митницю від «силової» компоненти у складних економічних справах і запустило модель, де

митні ризики відпрацьовуються у зв’язці з фінансовою аналітикою БЕБ [22, с. 12].

На кордоні продовжилася операційно-технічна підтримка ЄС через місію EUBAM (Молдова–Україна), яка після 2014 р. зосередилася на стандартизації процедур, запровадженні спільних пунктів контролю, ризик-менеджменті (у т.ч. підготовка до NCTS, AEO, е-митниці) та тренінгах із протидії контрабанді підакцизу. Хоч місія має дорадчий мандат без виконавчих повноважень, вона виступила каталізатором практичної імплементації європейських підходів на ділянках з підвищеним ризиком [25, с. 216].

Узагальнюючи, реформи 2014–2022 рр. задали нову архітектуру митно-антиконтрабандної політики: (1) інституційна спеціалізація (розділення ДФС і посилення ролі профільної Держмитслужби); (2) цифровізація процедур («єдине вікно», е-декларування, аналітика ризиків, пост-аудит); (3) імплементація євростандартів (AEO, спільний транзит/NCTS, наближення до acquis у межах DCFTA); (4) міжвідомча координація з опорою на БЕБ та міжнародну підтримку EUBAM/ЄС. Разом ці кроки перевели протидію контрабанді з реактивних практик у системне управління ризиками ланцюгів постачання, підвищивши прозорість і сумісність української митної системи з європейським простором торгівлі.

3.2. Впровадження цифрових технологій та аналітичних систем

У період 2014–2022 рр. митна система України зазнала глибокої трансформації, ключовим вектором якої стало впровадження цифрових технологій, автоматизації процесів і створення комплексних аналітичних систем управління ризиками. Цифровізація митних процедур стала не лише інструментом підвищення ефективності контролю, але й важливим

антикорупційним чинником, що мінімізував людський вплив на прийняття рішень і забезпечив прозорість митного адміністрування.

З огляду на те, що складові митної безпеки виступають показниками оцінювання стану економіки крізь призму ключових процесів, які відображають сутність економічної безпеки, визначальними серед них є рівень гарантування безпеки та фіскальної ефективності. Йдеться не лише про політичний вимір, а й про забезпечення державної незалежності, здатності держави здійснювати контроль над ресурсами за умови досягнення високого та ефективного рівня виробництва, що, у свою чергу, створює передумови для підвищення її конкурентоспроможності та активної участі в міжнародній торгівлі [35, с.273]. Після Революції Гідності почався активний перехід від паперових процедур до електронного документообігу, який охопив усі етапи митного оформлення – від подання декларацій до прийняття рішень про випуск товарів. Вирішальним кроком стало впровадження системи «Єдиного вікна міжнародної торгівлі», офіційно запущеної у 2018 році. Її метою було створення електронної платформи для взаємодії між декларантами, митницею, прикордонною службою, санітарними, фітосанітарними та іншими контрольними органами. Це скоротило час митного оформлення в середньому на 30-40%, зменшило дублювання функцій і підвищило прозорість митного процесу. Паралельно Україна впровадила автоматизовану систему управління ризиками (АСУР), що ґрунтується на використанні великих масивів даних для аналізу тенденцій зовнішньоекономічної діяльності. Ця система дозволяє визначати рівень ризику для кожної митної декларації, використовуючи алгоритми машинного аналізу даних. На практиці це означає, що більшість вантажів проходять безперешкодно за «зеленим коридором», тоді як лише високоризикові операції підлягають додатковій перевірці. Таким чином, митниця змогла зосередити ресурси на найбільш небезпечних напрямках, одночасно забезпечуючи спрощення для доброчесного бізнесу [26, с. 242].

Важливим компонентом реформи стала інтеграція аналітичних систем у єдину інформаційну інфраструктуру митних органів. З 2016 року розпочалася

модернізація інформаційно-телекомунікаційної системи «Інспектор», яка об’єднала дані з митних постів, пунктів пропуску, портів і складів тимчасового зберігання. На її основі було створено аналітичні центри моніторингу ризиків, що здійснюють аналіз великих даних (Big Data), виявлення аномалій у митних деклараціях, контроль за діяльністю митних брокерів і дистриб’юторів. Такий підхід дозволив запровадити принцип безперервного моніторингу митних операцій у режимі реального часу. Суттєвий прогрес спостерігався і в розвитку електронного декларування, що стало обов’язковим для всіх суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності. Використання кваліфікованого електронного підпису, електронних інвойсів і цифрових сертифікатів походження товарів забезпечило повну відмову від паперових документів. Згодом електронне декларування було інтегровано з митною системою ЄС NCTS (New Computerised Transit System), яка офіційно запрацювала в Україні з жовтня 2022 року. Це дозволило автоматизувати транзитні операції, зменшити кількість маніпуляцій із документами, синхронізувати інформацію з європейськими митними адміністраціями та запобігати фальсифікації вантажів [34, с. 241].

Цифровізація митної діяльності супроводжувалася впровадженням технологій аналітичної обробки ризиків. На основі співпраці з ЄС, ВМО та місією EUBAM було розроблено алгоритми, що дозволяють визначати типові схеми ухилення від сплати митних платежів – заниження митної вартості, підміну кодів УКТ ЗЕД, незаконне декларування транзиту. Зокрема, система ризик-аналізу враховує індикатори, сформовані на основі попередніх перевірок, торгових потоків і даних про компанії-«порушники». У результаті кількість випадків безпідставних оглядів зменшилася, а ефективність виявлення контрабанди зросла. Значна увага приділялася розвитку постмитного контролю (post-clearance audit), який базується на цифровій перевірці після випуску товару у вільний обіг. Завдяки електронному обліку та аналітичним інструментам митниця отримала можливість аналізувати ланцюги постачання, виявляти схеми «паперового імпорту», заниження митної вартості чи фіктивного експорту. Ця

форма контролю дозволила зменшити фізичні перевірки на кордоні, що відповідає європейській практиці «інтелектуальної митниці» [37, с. 10].

З урахуванням міжнародного досвіду, найбільш ефективними та зручними засобами митного контролю визнаються неінвазивні технології інспекції, зокрема рентгенотелевізійні сканувальні системи та комплекси. В умовах глобалізації економіки та постійного зростання обсягів міжнародної торгівлі ухвалення рішень про проведення повного фізичного огляду контейнерних та інших вантажів здатне спричиняти суттєві часові витрати й негативно впливати на пропускну спроможність митних органів. Окрім прискорення митних формальностей, застосування сканувальних систем сприяє зниженню впливу людського фактора під час здійснення митного контролю. Впровадження інформаційно-інтелектуальних систем у сфері митного контролю було визначено одним із пріоритетних напрямів діяльності Кабінету Міністрів України та Міністерства фінансів України. Зокрема, пункт 52 розділу IX «Захист суспільства, здоров'я населення та безпеки навколишнього природного середовища та боротьба з незаконним переміщенням наркотичних засобів та зброї» плану заходів щодо реформування і розвитку системи органів, що реалізують державну митну політику, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 травня 2020 року № 569-р, передбачав перегляд і актуалізацію нормативно-правових актів, які регламентують використання митного обладнання [55, с.45].

У межах реформ було також розвинуто електронні сервіси взаємодії з бізнесом, зокрема «Електронний кабінет митниці», який забезпечує подання декларацій, відстеження їх статусу, отримання рішень і статистичної звітності в онлайн-режимі. Це не лише спростило роботу суб'єктів ЗЕД, а й зменшило корупційні ризики, пов'язані з прямим контактом посадових осіб і декларантів.

У 2019–2022 рр. Україна активно впроваджувала концепцію «е-Митниця», що передбачає створення комплексної цифрової екосистеми митних процесів. Її завданням стало забезпечення повної електронізації процедур, єдиних баз даних, інтеграції з національними системами (Держприкордонслужба, БЕБ, податкова

служба) та міжнародними платформами (EU Customs Data Model). У перспективі це дозволяє перейти до моделі «митниці без паперу» (paperless customs), де всі процеси здійснюються автоматично, а ризик втручання людини мінімізований [39, с.62]. Його використання сприяє налагодженню ефективної комунікації між органами публічної влади, митними органами та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. В його рамках запроваджується електронне декларування товарів та транспортних засобів, їх оформлення та митний контроль [11].

Вагомим чинником стало й удосконалення системи контролю за діяльністю посадових осіб. Закон №3977-IX від 2019 року поновив інститут атестації працівників митних органів, що сприяло зміцненню кадрового потенціалу, підвищенню рівня їхньої професійної компетентності, кваліфікації та доброчесності. Запровадження прозорого конкурсного відбору конкурсною комісією, регулярної зовнішньої незалежної оцінки результативності діяльності центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну митну політику, а також укладання п'ятирічних контрактів із чіткими, досяжними та вимірюваними показниками ефективності (KPI) у сукупності сприяли зниженню рівня корупції, підвищенню ефективності роботи, покращенню якості митних послуг і зростанню довіри населення до митних органів [45, с.342].

Отже, у 2014–2022 рр. впровадження цифрових технологій та аналітичних систем стало визначальним чинником модернізації митної служби України. Цифровізація процесів, автоматизація контролю, створення єдиних баз даних і впровадження системи управління ризиками не лише підвищили ефективність протидії контрабанді, але й наблизили Україну до європейської моделі «інтелектуальної митниці». Завдяки цим змінам митна система трансформувалася із репресивно-контрольного механізму на сучасну, аналітично керовану інституцію, яка діє на засадах прозорості, превентивності та партнерства з бізнесом.

3.3 Діяльність підрозділів по боротьбі з контрабандою в умовах повномасштабного вторгнення (2022-2023 рр.)

Повномасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 р. радикально змінило операційне середовище митних та суміжних правоохоронних органів. Пріоритети антиконтрабандної діяльності були негайно переформатовані: від «рутинного» ризик-менеджменту до кризового управління кордонами, забезпечення безперервності критичного імпорту (паливо, генератори, медичні вироби) та запобігання диверсійним і корупційним зловживанням під прикриттям гуманітарних поставок. ЄС і міжнародні партнери змістили фокус допомоги на підтримку пропускної спроможності та безпеки пунктів пропуску, розбудову спільних процедур і термінову логістичну деконфліктізацію на ділянках із піковими потоками біженців і товарів. Саме в цій рамці EUBAM розгорнула консультативну та операційно-технічну підтримку прикордонно-митним адміністраціям України та Молдови, координуючи адаптацію процесів до «надзвичайного режиму» роботи кордонів і розширюючи регіональні формати взаємодії (у т. ч. створивши регіональну координаційну групу митних служб Молдова–Румунія–Україна у 2023 р.).

Водночас держава на перших етапах війни тимчасово лібералізувала митно-тарифні режими, щоб зняти вузькі місця у постачанні. У березні–квітні 2022 р. були запроваджені широкі пільги (звільнення від мита/ПДВ для значної частини імпорту, спрощення оформлення; окремо – для ввезення транспортних засобів фізособами та палива), які згодом поетапно згорталися (зокрема, «нульове розмитнення» авто припинило дію з 1 липня 2022 р.). Такі рішення різко зменшили контакти «інспектор–декларант», але одночасно створили додаткові вразливості для зловживань, що й вимагало посиленого аналітичного моніторингу та пост-аудиту [42, с. 400].

Окремим викликом стала масова гуманітарна допомога. Її особливий правовий режим у низці юрисдикцій (звільнення від мит і ПДВ, спрощення контролю) мінімізував адміністративні бар’єри, але й відкрив «вікна

можливостей» для зловмисників: в академічних та журналістських дослідженнях фіксувалися випадки зловживань і перепродажу гуманітарних вантажів, що підсилювало необхідність селективних перевірок і цифрового трасування ланцюгів постачання навіть за умов спрощень. Підрозділи з протидії контрабанді адаптували профілі ризику під «гуманітарний» колектор: несумірність обсягів і номенклатури, «аномальні» маршрути, повторюваність отримувачів, розбіжності між заявленою метою та фактичними торговими операціями тощо.

Попри війну, у 2022 р. Україна вийшла на принципово новий рівень інтеграції з митною системою ЄС – приєдналась до Конвенції про спільний транзит і запустила NCTS (з 1 жовтня 2022 р.). Для антиконтрабандних підрозділів це означало: (1) доступ до уніфікованих електронних даних транзиту; (2) синхронізацію «трас» і сповіщень з митницями держав-учасниць; (3) зменшення «паперових» можливостей для підміни вантажів; (4) прискорення взаємної адміністративної допомоги у справах про митні правопорушення. У поєднанні з уже діючим «єдиним вікном» і АСУР NCTS посилила спроможність таргетованих втручань при мінімальному навантаженні на легальну торгівлю [48, с. 142].

Операційно 2022–2023 рр. характеризувалися трьома магістралями дій. Перша – підакциз і «дефіцитні» товари війни: паливо (особливо в умовах енергетичної кризи), тютюн, алкоголь, генератори та запчастини. Тут запрацювали міжвідомчі мобільні групи, «дзеркальні» звірки з даними сусідніх митниць і банківськими проводками, «розриви» логістичного сліду (порт/кордон → склад → роздріб). Друга – експортний контроль: блокування спроб нелегального вивезення стратегічних і подвійного призначення товарів (електроніка, оптика, комплектуючі), культурних цінностей та сировини; посилення перевірок походження. Третя – пост-аудит і аналітика: відкат транзакцій після випуску, порівняння інвойсів з довідниками цін, виявлення «паперового імпорту/реекспорту» й транзитних «вилок». Усе це реалізовувалося у тісній зв’язці з Бюро економічної безпеки, прикордонною службою, поліцією та міжнародними партнерами (OLAF, ВМО, EUBAM) [51, с. 468].

Не менш важливим було підтримання пропускної спроможності кордону та її «гнучке нарощування» без втрати контролю. За підтримки ЄС/EUBAM розширювалися спільні формати контролю, проводились спільні навчання з профілювання ризиків, мобілізовувалося технічне підсилення пунктів пропуску (зв'язок, оглядові засоби, ІТ-інфраструктура). Це дозволило пом'якшити пікові навантаження та швидше «розшивати» черги, не втрачаючи якості селективного контролю.

Загалом у 2022–2023 рр. антиконтрабандні підрозділи працювали в режимі «подвійної рівноваги»: одночасно забезпечуючи пропуск критичних вантажів і стримуючи кримінальне паразитування на спрощеннях воєнного часу. Комбінація цифрових інструментів (єдине вікно, NCTS, АСУР), міжвідомчої координації та міжнародної підтримки дала змогу зберегти контрольованість ланцюгів постачання та підвищити ефективність селективних втручань, незважаючи на безпрецедентний тиск на систему. Це, своєю чергою, заклало засади для повоєнної побудови «інтелектуальної митниці», де аналітика і прозорість процесів мінімізують простір для контрабанди навіть у стресових сценаріях [62, с.44]. Однак дані свідчать про наявність значного тіньового сектору. Згідно з даними Державної митної служби, зовнішній товарообіг України у 2023 р. становив 99,5 млрд дол. США, з яких імпорт - 63,5 млрд дол. США, а експорт - 36 млрд дол. США. Станом на кінець 2023 р. співвідношення податкових платежів до зовнішнього товарообігу становить лише 0,8%, що вказує на низьку податкову ефективність та недостаню реакцію зі сторони митних служб [30, с.16].

Історія становлення та розвитку підрозділів по боротьбі з контрабандою в Україні у 1992–2023 рр. відображає поступову еволюцію від фрагментарних адміністративних структур до комплексної, аналітично орієнтованої системи, здатної діяти за європейськими стандартами управління ризиками та цифрового контролю. Пройшовши шлях від інституційного формування у 1990-х роках до сучасної моделі інтегрованого митного управління, Україна створила фундамент

для побудови повноцінної «інтелектуальної митниці», що поєднує прозорість, технологічність і міжнародну співпрацю [59, с.308].

На сучасному етапі ключовим завданням є поглиблення цифрової трансформації антиконтрабандної діяльності. Поступове розширення використання автоматизованих систем управління ризиками, електронного документообігу, NCTS і механізму уповноважених економічних операторів формує умови для скорочення людського чинника та зниження корупційних ризиків. Перспективним напрямом є впровадження систем штучного інтелекту та машинного навчання, здатних прогнозувати потенційні схеми незаконного переміщення товарів, виявляти аномальні патерни у зовнішньоторговельних операціях та автоматично визначати профілі ризику в режимі реального часу. Це забезпечить не лише оперативність реагування, а й перехід до проактивного контролю [44, с.133].

Основною складністю у здійсненні правоохоронної функції митних органів України в умовах дії воєнного стану залишається невизначеність та фрагментарність нормативно-правового регулювання. Чинне митне законодавство України лише декларативно закріплює можливість організації та проведення оперативно-розшукової діяльності митними органами. Відповідно до пункту 3 статті 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» органи доходів і зборів віднесено до суб’єктів, що залучаються до протидії організованій злочинності. Крім того, стаття 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» відносить до правоохоронних органів також інші державні органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції, та передбачає поширення державного захисту на працівників, безпосередньо задіяних у контролі за переміщенням осіб, транспортних засобів, товарів та інших предметів через державний і митний кордон України. Разом із тим, попри наявність зазначених нормативних положень, законодавство не містить чітко визначених процедур, повноважень і організаційних механізмів, які б

забезпечували практичну реалізацію митними органами права на здійснення оперативно-розшукової діяльності [31, с.272].

Не менш важливим напрямом є розвиток міжнародного митного партнерства, насамперед у межах інтеграції до європейського митного простору. Україна вже приєдналася до Конвенції про спільний транзит і впровадила NCTS, однак подальша гармонізація із системою митного кодексу ЄС, розширення співпраці з OLAF, ВМО, Frontex і EUBAM сприятимуть створенню єдиних стандартів безпеки ланцюгів постачання. У перспективі важливим завданням стане підписання Угоди про взаємне визнання уповноважених економічних операторів (AEO) між Україною та ЄС, що забезпечить взаємну довіру між митними адміністраціями та бізнесом і зміцнить механізми прозорості торгівлі [3, с.132].

Значну роль у майбутньому відіграватиме удосконалення кадрової політики та професійної підготовки працівників антиконтрабандних підрозділів. Підвищення рівня цифрової грамотності, аналітичного мислення та знання міжнародного митного права стане передумовою ефективної реалізації нових технологічних рішень. Створення спеціалізованих навчальних центрів та інтеграція в європейські освітні програми (наприклад, Customs 2027) дозволить формувати фахівців нового покоління, здатних ефективно протидіяти транснаціональним загрозам у сфері торгівлі [53].

Після початку повномасштабного вторгнення РФ система боротьби з контрабандою в Україні продемонструвала гнучкість та адаптивність. У перспективі післявоєнного відновлення очікується поглиблення міжвідомчої інтеграції між митницею, Бюро економічної безпеки, прикордонною службою та Національною поліцією з метою створення єдиного аналітичного центру, який акумулюватиме інформацію про фінансові, логістичні та товарні потоки. Така централізована модель дозволить не лише ефективно відстежувати незаконний обіг товарів, але й сприятиме виявленню схем відмивання доходів, пов’язаних із контрабандою. Водночас перспективним напрямом є розбудова інтегрованого управління кордонами (Integrated Border Management – IBM), що передбачає

поєднання митного, прикордонного, санітарного, екологічного та ветеринарного контролю на єдиній цифровій платформі. Це дозволить не лише зменшити час проходження процедур, а й забезпечити повну прозорість переміщення товарів і транспортних засобів. У довгостроковій перспективі така модель стане основою для створення Єдиної аналітичної платформи зовнішньоекономічної безпеки, яка синхронізуватиметься з базами даних ЄС.

Таким чином, перспектива розвитку системи боротьби з контрабандою в Україні полягає у переході від адміністративно-контрольної моделі до інтелектуально-аналітичної, що базується на технологічній інноваційності, міжнародній інтеграції та партнерстві з бізнесом. Ефективна реалізація цих напрямів сприятиме не лише посиленню економічної безпеки держави, але й інтеграції України у спільний митний простір Європейського Союзу, забезпечуючи прозорість, передбачуваність і конкурентоспроможність зовнішньої торгівлі в умовах глобальних викликів XXI століття.

Висновок до 3 розділу:

Дослідження еволюції та реформування системи боротьби з контрабандою в Україні у період 2014–2023 років дозволяє зробити висновок про фундаментальну зміну парадигми митного адміністрування: від пострадянської фіскальної структури до європейської моделі «інтелектуальної митниці», інтегрованої у глобальні безпекові ланцюги. Революція Гідності стала потужним каталізатором системних змін, що вилилися у розділення Державної фіскальної служби та відновлення самостійної Державної митної служби. Це забезпечило необхідну інституційну спеціалізацію та дозволило зосередити ресурси на виконанні специфічних правоохоронних та безпекових функцій. Ключовим вектором цього періоду стала гармонізація українського законодавства з правом Європейського Союзу в межах виконання Угоди про асоціацію та DCFTA. Приєднання України до Конвенції про спільний транзит та успішний запуск Нової комп'ютеризованої транзитної системи (NCTS) у жовтні 2022 року стали історичними кроками, що синхронізували український митний простір із європейським, мінімізуючи можливості для паперових маніпуляцій та підміни вантажів.

Цифровізація стала головним інструментом боротьби з корупцією та підвищення ефективності антиконтрабандних заходів. Впровадження системи «Єдиного вікна», автоматизація управління ризиками (АСУР) та розвиток електронного кабінету митниці дозволили суттєво зменшити суб'єктивний вплив посадових осіб на процес оформлення товарів. Перехід до аналізу великих масивів даних (Big Data) та впровадження неінвазивних методів контролю, зокрема сканувальних систем, забезпечили можливість проведення селективного контролю без зниження пропускної спроможності кордону. Важливим досягненням стало повноцінне впровадження інституту Уповноважених економічних операторів (АЕО), що заклало основу для партнерської моделі відносин між митницею та доброчесним бізнесом, де контроль фокусується виключно на ризикових сегментах торгівлі.

Повномасштабне вторгнення РФ у 2022 році створило безпрецедентні виклики, на які антиконтрабандні підрозділи відповіли гнучкістю та адаптивністю. В умовах воєнного стану пріоритети змістилися на забезпечення «коридорів солідарності», безперешкодний пропуск критичного імпорту, енергетичного обладнання та гуманітарних вантажів. Водночас виникла необхідність протидії новим видам зловживань — паразитуванню на пільгах воєнного часу та незаконному перепродажу гуманітарної допомоги. У цей період критично важливою стала підтримка міжнародних партнерів, зокрема місії EUBAM та OLAF, що допомогло координувати потоки товарів у західному напрямку та використовувати канали CENcomm для обміну оперативною інформацією в режимі реального часу. Створення Бюро економічної безпеки (БЕБ) у 2021 році, попри труднощі його становлення, визначило нову конфігурацію міжвідомчої взаємодії, де митниця виступає першим бар'єром, а БЕБ забезпечує глибоку фінансову аналітику економічних злочинів.

Попри значний прогрес, дослідження виявило системні проблеми, що потребують вирішення: низьку податкову ефективність відносно загального товарообігу, фрагментарність нормативного регулювання оперативно-розшукової діяльності митних органів та необхідність остаточного завершення кадрового перезавантаження на засадах доброчесності (KPI та атестація). Перспективи подальшого розвитку системи боротьби з контрабандою полягають у переході до повної цифровізації процесів за моделлю «paperless customs», запровадженні штучного інтелекту для прогнозування ризиків та глибокій інтеграції в європейську систему митної безпеки (Customs 2027). Підсумовуючи, період 2014–2023 років став часом випробування на міцність, яке митна система України пройшла, трансформувавшись у сучасну інституцію, здатну захищати економічний суверенітет держави навіть в умовах глобальних криз та воєнних викликів.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі проведено комплексне дослідження історичного шляху, інституційної трансформації та операційної діяльності підрозділів по боротьбі з контрабандою в Україні з моменту здобуття незалежності до сучасних реалій воєнного стану. Результати дослідження дозволяють стверджувати, що еволюція антиконтрабандної системи відображає загальний процес державотворення та поступову інтеграцію України у європейський і глобальний економічний простір.

Перший етап (1992–2000 рр.) характеризувався створенням національного фундаменту митної справи. Встановлено, що попри багатовікові традиції митного контролю на українських землях, незалежна Україна була змушена розбудовувати службу в умовах глибокої кризи та «прозорості» нових державних кордонів. Ухвалення першого Митного кодексу (1991 р.) та створення Державної митної служби (1996 р.) дозволили легітимізувати протидію масштабному розкраданню стратегічної сировини та «сірому» імпорту, що виникли внаслідок розпаду радянської командної економіки. На цьому етапі було сформовано перше професійне ядро оперативних підрозділів, які, попри технічну відсталість, заклали основи міжвідомчої взаємодії з СБУ та прикордонними військами.

Другий етап (2000–2014 рр.) став періодом професіоналізації та системного впровадження ризик-орієнтованого підходу. Ухвалення Митного кодексу 2002 року та вступ України до СОТ (2008 р.) стимулювали перехід від тотального адміністративного тиску до селективного контролю. Впровадження системи управління ризиками (СУР), автоматизація процесів та розвиток пост-аудиту дозволили митним підрозділам зосередитися на високоризикових операціях, одночасно сприяючи легальному бізнесу. Міжнародна співпраця через місію EUBAM та програми ВМО перетворила антиконтрабандну діяльність на інструмент міжнародної безпеки. Успішні операції з припинення нелегального обігу палива, тютюну та наркотичних речовин у цей період довели здатність українських митників діяти за міжнародними стандартами, хоча

системна корупція та політична турбулентність залишалися значними стримуючими факторами.

Третій етап (2014–2023 рр.) позначився глибокою цифровою трансформацією та євроінтеграційним проривом. Революція Гідності та підписання Угоди про асоціацію з ЄС визначили вектор на повну гармонізацію митних процедур. Запровадження «Єдиного вікна», приєднання до Конвенції про спільний транзит (NCTS) та впровадження статусу Уповноваженого економічного оператора (AEO) стали ключовими маркерами переходу до моделі «інтелектуальної митниці». Повномасштабне вторгнення РФ у 2022 році стало стрес-тестом для системи, змусивши антиконтрабандні підрозділи діяти в режимі кризового управління. Пріоритетом стало забезпечення пропуску критичного імпорту та гуманітарних вантажів при одночасному стримуванні спроб злочинного паразитування на воєнних спрощеннях. Співпраця з Бюро економічної безпеки (БЕБ) та міжнародними структурами (OLAF, Frontex) дозволила зберегти контрольованість кордонів навіть в умовах війни.

За результатами дослідження визначено, що ключовою проблемою сучасної системи залишається фрагментарність правоохоронних повноважень митних органів та потреба у завершенні кадрової реформи на засадах доброчесності. Незважаючи на високий рівень цифровізації, низька фіскальна ефективність у деяких сегментах свідчить про збереження тіньових схем, що потребує посилення аналітичної складової та запровадження штучного інтелекту для виявлення аномальних торгових патернів у реальному часі.

Перспективи розвитку антиконтрабандної діяльності в Україні вбачаються у завершенні трансформації митниці у сервісно-орієнтовану та високотехнологічну безпекову інституцію. Це передбачає повний перехід до «paperless customs», розбудову інтегрованого управління кордонами (IBM) та взаємне визнання сертифікатів AEO з ЄС. Створення Єдиної аналітичної платформи зовнішньоекономічної безпеки дозволить синхронізувати фінансові, товарні та логістичні потоки, перетворюючи боротьбу з контрабандою з силової протидії на превентивний інтелектуальний моніторинг.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що за тридцять років Україна подолала шлях від фрагментарних постів на кордоні до складної інтегрованої системи, яка є невід'ємною частиною європейського безпекового простору. Ефективна робота підрозділів по боротьбі з контрабандою є не лише запорукою наповнення бюджету, а й фундаментальною умовою національної безпеки та успішного післявоєнного відновлення держави. Тільки через подальшу прозорість, цифровізацію та міжнародне партнерство Україна зможе остаточно ліквідувати системну контрабанду та утвердитися як надійний торговельний партнер на світовій арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична довідка про результати боротьби з наркозлочинністю органами та підрозділами Національної поліції України за 12 місяців 2022 року. Київ : ДБН НПУ, 2023. 23 с.
2. Аналітичний звіт щодо результатів реалізації пілотних проектів по взаємодії поліції та організаціями громадського суспільства у сфері протидії поширенню ВІЛ-інфекції / СНІДу / Управління ООН з наркотиків та злочинності ; Агенство США з міжнародного розвитку. Київ, 2016. 88 с.
3. Андрусенко О.А. Міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності щодо боротьби з організованими злочинними групами, що вчиняють контрабанду наркотичних засобів. editorial board 2020. 132 с.
4. Бабенко А.М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню наркотиковмісних рослин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Донецьк, 2007. 266 с.
5. Бабенко В. І. Адміністративно-правовий статус органів прокуратури України. Наше право. 2014. № 8. С. 55–57.
6. Баклан І.В. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук:12.00.08. Дніпропетровськ, 2007. 272 с.
7. Барановський О.В. Нормативно-правове та організаційне забезпечення діяльності міліції України щодо протидії наркозлочинності на етапі розбудови незалежної держави. Право і суспільство. 2019. № 1,ч. 2. С. 3–9. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/1_2019/part_2/1-2.pdf.
8. Барановський О.В. Організаційно-правові засади становлення та діяльності міліції незалежної України (1991–2015 рр.): історико-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Кривій Ріг, 2019. 20 с.
9. Батраченко О. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної

поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2017. 218 с.

10. Бережной А. В. Адміністративно-правові заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2004. 10 с.
11. Бліщук К. Європейські вектори вдосконалення митної політики в Україні. Економіка та суспільство, (48). 2023. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-30
12. Богданов М. М. Організаційно-правові засади боротьби з контрабандою на сучасному етапі. Митна справа. 2011. С. 65-70.
13. Бригінець О. О. Адміністративно-правовий статус Державної податкової служби України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2011. 220 с.
14. Брисковська О. М., Грига М. А. Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів з використанням мережі Інтернет Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ № 4 (117). 2020. С. 61–68. DOI: https://doi.org/10.33270/01201174.61.
15. Бублейник В. А. Боротьба з незаконним збутом наркотичних засобів: кримінально-правовий і кримінологічний аспекти : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2007. 245 с.
16. Бугайчук К.Л. Кадрова політика та кадрове забезпечення публічного адміністрування в органах Національної поліції. Підприємництво,господарство і право. 2019. № 5. С. 125–131.
17. Гальський К. Є., Макаренко А. В., Тимошенко А. В., Ченцов В. В. Боротьба з контрабандою в сучасній історії української митниці: монографія, 2021. - 144 с.
18. Гребельник О. П., Косяк О. В. Становлення та еволюція митної політики під час незалежності України. Міжнародні науково-практичні інтернет-конференції юридичного та історичного спрямування. Секція 8. Історія становлення української державності. URL: https://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=3685

19. Григор’єв О. Ю., Є. І. Свирида. Боротьба з контрабандою в Україні: заходи та виклики. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку. 2024. С. 11.
20. Грицишен Д. Правові форми, напрями та інструменти міжнародної співпраці в сфері запобігання та протидії злочинності проти економічної системи. 2024. С. 142-159.
21. Джужа О. М. Антинаркотичне законодавство України: історія та сучасність : посіб. / [М. С. Хруппа, О. М. Стрільців,Д. Й. Никифорчук та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 80 с.
22. Доля Л. М. Спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю в Україні та окремих зарубіжних країнах. ЛМ Доля//Наука і правоохорона. 2013. С. 11-15.
23. Колесников К. М., Морозов О. В., Виноградов Г. М. Історія митної справи в Україні / К.М. Колесников, О.В. Морозов, Г.М. Виноградов та ін.; За ред. П.В. Пашка, В.В. Ченцова; Вступне слово О.Б. Єгорова. — К.: Знання, 2006. 606 с.: іл., карти.
24. Кредісов А., Бережнюк І. "Всесвятня митна організація як інститут управління митною справою на міжнародному рівні". Журнал європейської економіки, вип. 8, вип. 2, 2017. С. 168-90.
25. Кузик В. В. Кримінологічні засади діяльності підрозділів протидії наркозлочинності Національної поліції України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2021. 216 с.
26. Кузик В. В. Стан наукової розробленості кримінологічних засад діяльності підрозділів протидії наркозлочинності Національної поліції України. Юридична наука Juridical science. 2019. С. 242.
27. Кузик В.В.Підрозділи протидії наркозлочинності Національної поліції України як суб‘єкти запобігання злочинності. Юридична наука. 2020. № 5. С. 202–206.
28. Кулеха І. МВС: насамперед будемо боротися з розповсюдженням наркотиків у інтернеті та на-вчальних закладах. Українські національні новини : [сайт].

URL: http://www.unn.com. ua/uk/news/632700-mvs:-nasampered-budemoborotisya-z-rozpovsyudgeennyam-narkotikiv-u-interneti-ta-navchalnih-zakladah.

29. Кулеха І. У МВС створять ще один відділ для боротьби з наркозлочинністю. Українські національні новини : [сайт]. URL: http://www.unn.com.ua/uk/news/940537-u-mvs-stvoryat-sche-odin-viddil-dlyaborotbi-z-narkozlochinnistyu.
30. Курилюк, Ю. Контрабанда як негативний чинник економічної безпеки держави. Migration & Law, 4(6), 2024. С. 5-21.
31. Машика Ю.В. Правоохоронна функція митних органів України в умовах війни: виклики та перспективи розвитку // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 3 № 92, 2025. С. 269-275
32. Мельник О. Г., М. Є. Адамів, А. В. Тодощук. Історія розвитку митної системи України: ключові проблеми та здобутки в умовах європейської інтеграції. Економіка та держава. 2018. С. 4-9.
33. Ніколаєнко Т., Соляр С. Ґенеза відповідальності за контрабанду від витоків до початку XX століття // Публічне право. 2021. № 1. С. 124-133.
34. Нікуліна А. Г. Адміністративно-правовий статус органів досудового розслідування Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2017. 241 с.
35. Новосад І. В. Орієнтири вдосконалення фіскальної складової митної безпеки. Вісник Хмельницького національного університету 2017, № 6 Том 2. С. 271-276.
36. Орлов В.С, Організаційно-правові засади боротьби з контрабандою на сучасному етапі. Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції. 2014. С. 196.
37. Ортинський В. Взаємодія підрозділів правоохоронних органів України у протидії контрабанді наркотичних засобів: теоретичні та практичні аспекти. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки 884. 2017. С. 4-10.

38. Пасічник Н. Чи захистить Україна право на безцінну колекцію? Американський професор «відкриває» давно відкрите в Україні. Політика і культура. 1999. № 23. 1-7 жовтня. С. 42-44.
39. Пивовар І. До проблеми визначення поняття «культурні цінності» : (філософський аспект). Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : матеріали ІІ Всеукраїнської науково-теоретичної конференції. Київ : Київський національний університет внутрішніх справ, 2009. С. 61-63.
40. Піскун Є. П. Міжнародна співпраця зі спрощення митних процедур / Піскун Є. П. // Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. № 3 (11). 2011. С. 176–178.
41. Погонець В.Ю. Митна система держави в умовах глобалізаційних ризиків. Тернопіль, ЗУНУ, 2023. С. 25-38.
42. Політологічний енциклопедичний словник. Київ, 1997. 400 с.
43. Рогатинська Н. Вплив контрабанди на митну безпеку держави. Актуальні проблеми правознавства, vol. 1, no. 1. 2021. С. 127-32.
44. Стрільців О. М., Бараш Є.Ю., Шевчук Г. В., Тараніч Є. А. Адміністративно-правова протидія Національною поліцією незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2018. 133 с.
45. Тихонова Д. С. Реформа Державної митної служби України та нові стандарти проходження служби посадовими особами митних органів. Юридичний науковий електронний журнал № 11, 2024. С. 342-344.
46. Федорук Олександр. Повернення культурних цінностей – повернення національної гідності. Віче. 1993. № 3. С. 20-27.
47. Федорчук Н.Л. Ефективність діяльності правоохоронних органів (на прикладі Служби безпеки України): методологія побудови емпіричних оцінок. Національний університет «Острозька академія, 2022. С. 24-52.
48. Хараберюш О.І. Оперативно-розшукове забезпечення протидії контрабанді в Україні. Донецький юридичний інститут. Дніпро, Україна. 2016. С. 142-158.

49. Черкунов О. В. Генезис і трансформація публічної служби в митних органах України: від витоків до сьогодення. Правова держава, (56), 2024. С. 69–77.
50. Чернєй В. В. Антинаркотична профілактика: навч. посіб. / [В. В. Чернєй, О. М. Стрільців, Е. В. Расюк та ін.] ; за ред. В. В. Чернєя. Київ:Нац. акад. внутр. справ, 2013. 180 с.
51. Шайкан В. О. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни. Кривий Ріг : Мінерал, 2005. 468 с.
52. Шемшученко Ю., Акуленко В. Вступ. Україна в міжнародно-правових відносинах. Кн. 2. Правова охорона культурних цінностей / Відп. ред.: акад. НАН України Ю.С. Шемшученко та д-р юрид. наук В.І. Акуленко. Київ : Юрінком Інтер, 1997. С. 19-26.
53. Шман С. Ю. Культурологічні аспекти державної експертизи культурних цінностей в сучасній Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата культурології. Київ : Національна академія керівних кадрів культури і мистецтва, 2013.
54. Blake J. On defining the cultural heritage. International and Comparative Law Quarterly. Vol. 49, 2000. Pp. 61-85.
55. Dumiak Y. Integration of Customs control in the system of public administration of Ukraine to the world space: experience of the world customs organization. Public Administration and Law Review, (4). 2022. Pp. 42–48.
56. Illicit Trade Report. 2015. [Електронний ресурс]. URL: https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/enforcement-and-compliance/activities-and-programmes/illicit-trade-report/itr_2015_en.pdf?db=web
57. JBCO Olvia Assessment Report. 2014. [Електронний ресурс]. URL: https://eubam.org/ru/publications/jbco-olvia-assessment-report-2014/
58. Kniaziev S., Verbytskyi V., Chernysh M., Dziubynskyi A., Kislyi A. Investigation Methods of Combating Smuggling and Suspicious Trade Through Transport Routes: Ukrainian Case. Jurnal Media Hukum Vol. 31 (2). 2024. Pp. 300-315.

59. Lindell P., O'Keefe P. J. «Cultural Heritage» or «Cultural Property»? International Journal of Cultural Property. Vol. 1 (2), 1992, Pp. 307-320.
60. Miklos I., Kukhta P. Reforms in Ukraine after Revolution of Dignity. What was done, why not more and what to do next. SAGSUR. URL:https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/SAGSUR-book_WEB_ed.pdf
61. Nazarko A. Customs competencies in Ukraine: embracing innovation for enhanced efficiency. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство» №05, 2024. Pp. 587-592.
62. Protocol. Conventions and Recommendations of UNESCO concerning the protection of cultural heritage. Paris, 1985. Pp. 44-45.
63. Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works. Conventions and Recommendations of UNESCO concerning the protection of cultural heritage. Paris: UNESCO, 1985. Pp. 13-43.
64. Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, 5 Desember 1956. Conventions and Recommendations of UNESCO concerning the protection of cultural heritage. Paris, 1985. 113 p.
65. Shostko O., Dryomin V., Melnychuk T., DunaievaIllicit T. Trade in Wartime: Ukraine's Trends and Challenges for Counteraction. International Annals of Criminology , Volume 63 , Issue 1, 2025. URL: https://doi.org/10.1017/cri.2025.7